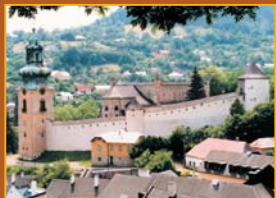

BANSKÁ ŠTIAVNICA 7x7

Vydalo občianskej združenie Jantárová cesta Banská Štiavnica roku 2003 s finančnou podporou Federálneho ministerstva životného prostredia, ochrany prírody a jadrovej bezpečnosti SRN.

© Mesto Banská Štiavnica, občianske združenie Jantárová cesta a združenie Ekologický turizmus v Európe (ETE).

Autori:

Eleonóra Bujnová, Iveta Chovanová, Ľubomír Lužina, Ján Roháč, Irena Roháčová, Michal Šimkovic

Spolupráca:

Skupina pracovníkov Štátnej ochrany prírody Banská Bystrica pod vedením Kataríny Králikovej.

Konzultácie a podklady poskytli:

Pavel Balžanka, Anton Greguss, Soňa Lužinová, Karol Melcer, Mária Osvaldová

Ilustrácie:

© Katarína Vošková

Fotografie:

© Ivan Ladziarsky

© Marián Lichner

© Ľubomír Lužina

© Peter W. Haas, titulná snímka

ďalšie fotografie z archívov autorov

BANSKÁ ŠTIAVNICA 7x7

Knížka, bez ktorej sa nezaobídete, keď plánujete návštevu Banskej Štiavnice, mesta zapísaného do zoznamu svetového dedičstva UNESCO!

V knižke nájdete:

7 okruhov základných informácií o najstaršom slobodnom kráľovskom banskom meste na Slovensku

a v nich:

7 najzaujímavejších pozoruhodností

7 pamiatkových dominánt

7 príbehov

7 historických postáv

7 kulinárskych špecialít

7 námetov na vychádzky a túry (vrátane cyklotúr)

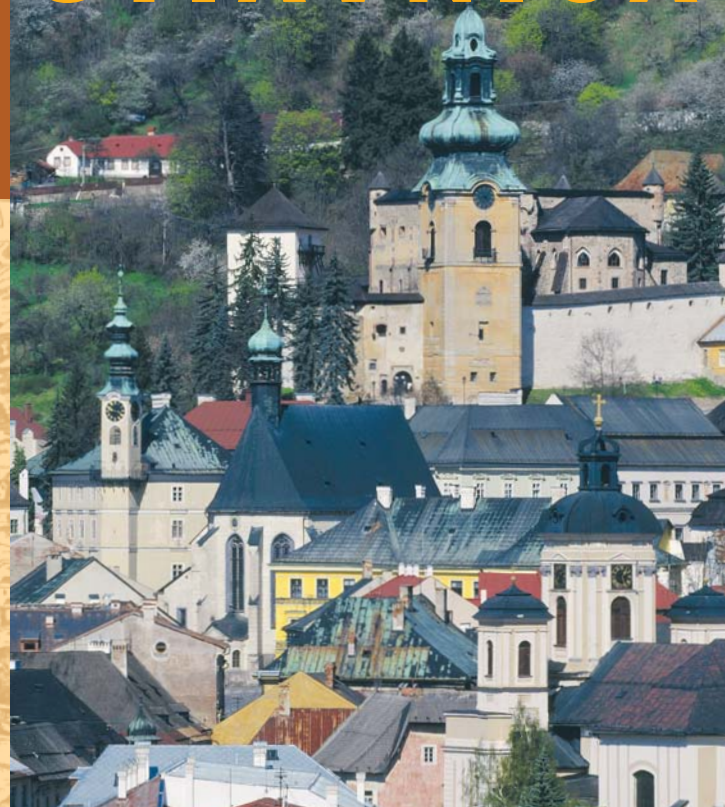
7 štiavnických divov

a k tomu ešte:

prehľad histórie Banskej Štiavnice a orientačnú mapku

Vítajte v Banskej Štiavnici!

BANSKÁ ŠTIAVNICA 7x7

Federálne ministerstvo nepreberá nijaké záruky za správnosť a kompletnosť informácií a stanovisk obsiahnutých v tejto knihe a nezaručuje ani rešpektovanie súkromných práv tretích osôb. Názory vyjadrené v tejto knihe sú názormi autorov a nemusia sa zhodovať s názormi Federálneho ministerstva. Všetky práva sú vyhradené pre Mesto Banská Štiavnica, Občianske združenie Jantárová cesta a združenie Ekologický turizmus v Európe (ETE).

Nijaká časť tejto knihy sa nesmie reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo rozširovať akýmkoľvek spôsobom, či už elektronicky, mechanicky, fotografickou reprodukciou alebo inými prostriedkami bez písomného súhlasu majiteľa vydavateľských práv.

7 x 7

**BANSKÁ
ŠTIAVNICA
7x7**

ČO NÁJDETE V TEJTO KNIŽOČKE:

Historické osudy Banskej Štiavnice	4
7 banskoštiavnických dominánt	10
7 rád, čo ešte treba vidieť v Banskej Štiavnici.....	19
7 banskoštiavnických príbehov	29
7 významných Banskoštiavničianov	39
7 banskoštiavnických divov	47
7 banskoštiavnických kulinárskych špecialít	50
7 banskoštiavnických vychádzok a výletov	54

K tomu orientačnú mapu na zadných stranách obálky (číselká v texte upozorňujú, o ktorom mieste či objekte na mape sa píše)

VITAJTE V NAŠOM MESTE!

Podľa starého dobrého zvyku treba hosťom ponúknuť to najlepšie, čo doma máme. Chceme to urobiť aj my na úvod Vášho stretnutia s Banskou Štiavnicou.

Čím začať, čo z našej štiavnickej ponuky vybrať ako najlepšie?

Jedni vravia, že najkrajší je pohľad na mesto v prvých ranných lúčoch slnka. Veniec kopcov okolo neho je už naplno ožiarený, hoci dolina so strechami a vežami sa ešte len prebúdza z nočného spánku... Iní tvrdia, že najkrajšie sú štiavnické večery, keď sa z hôr zakráda súmrak a zapadajúce slnko z neho nakrátko vystrihne chrám na vrchole Káľvárie ako unikátny šperk. Sú to chvíle pokoja a harmónie. Tých, ako vieme, v dnešnom svete nikdy nie je dosť. A to je jedna z hlavných hodnôt, ktoré Vám, milí návštevníci, ponúkame.

Čo by ste povedali na autentický dotyk s minulosťou pri prechádzke strmými ulicami Banskej Štiavnice? Radi Vám pri tom poslúžime zasvätenou informáciou o histórii kráľovského slobodného banského mesta a jeho cenných pamiatkach. Prečo neokúsiť svojské čaro okolitej krajiny poznačenej stopami dlhoročnej ťažby drahých kovov? Jej dnešná malebná podoba je výsledkom jednoty prírodných daností a úsillia človeka využiť ich vo svoj prospech. Zo štiavnickej krajiny môžete mať pôžitok na peších túrach, cykloturistických chodníčkoch aj v lyžiarskej bielej stope. Otvorila sa Vám výhľady, na ktoré sa nezabúda.

Nuž a napokon, hoci nie na konci, sú tu zrkadlové hladiny vodných nádrží, chýrných štiavnických tajchov. Dokonale splyývajú s prírodným prostredím a človeku sa ani nechce veriť, že sú výsledkom rýdzo technických riešení. A ešte nesmieme zabudnúť na bohatý kultúrny život v meste, na možnosť pohodlného ubytovania často v romantickom prostredí a na pohostinnosť miestnych reštaurácií a kaviarní. A ešte...

Bolo by tých zaujímavých ponúk oveľa, oveľa viac. Naša knižka chce aspoň potvoriť dvere k nim, dať Vám prvú informáciu, od ktorej sa môžu odvíjať Vaše ďalšie kroky k srdcu a duši Banskej Štiavnice. To Vám ponúkame predovšetkým!

Ydavatelia

HISTORICKÉ OSUDY BANSKEJ ŠTIAVNICE

JEDNO Z NAJSTARŠÍCH MIEST UHORSKÉHO KRÁLOVSTVA

Stredoveké mesto Banská Štiavnica sa formovalo v pomerne zložitom prírodnom prostredí, ktoré poznačila najmä rozsiahla vulkanická činnosť pred miliónmi rokov. Banská Štiavnica leží v kaldere, mohutnom kotle, ktorý vznikol prepadnutím krátera sopky – štiavnického stratovulkánu. Archeologické výskumy dokazujú, že územie dnešnej Banskej Štiavnice bolo osídlené už v praveku a prelínalo sa na ňom viacero pravekých kultúr, najstaršia z kamennej doby. O včasnú osídlenie sa neepochybne zaslúžili nálezy drahých kovov, najmä zlata a striebra. Možnosť ich ťažby v stredoveku natoľko urýchlila mestotvorňový proces, že uhorský kráľ Belo IV. mohol najneskôr v rokoch 1237 – 1238 Banskej Štiavnici udeliť mestské výsady. Mesto sa vyvinulo z osady v údolí potoka Štiavnica. Druhá osada, ležiaca na svahu vrchu Glanzenberg (dnes Staré mesto), zabezpečovala obranu územia, na ktorom sa ťažili a spracúvali rudy. Meno osady, odvodené od potoka Štiavnica, naznačuje slo-

4 BANSKÁ ŠTIAVNICA V 2. POLOVICI 19. STOROČIA, LITOGRAFIA L. ROHBOCKA

vanský pôvod. Zachované architektonické prvky niektorých stavieb svedčia o tom, že v tridsiatych rokoch 13. storočia jestvovali v osade dva sakrálné objekty – farský Kostol Panny Márie (Starý zámok) a dominikánsky Kostol sv. Mikuláša (dnešný farský Kostol Nanebovzatia Panny Márie) –, niekoľko objektov na dnešnej ulici Andreja Kmeťa a areál Komorského dvora (Kammerhof – bližšie o týchto objektoch v časti 7 *banskoštiavnických dominánt*).

Banská Štiavnica, ktorej baníctvo bolo už v 13. storočí významným zdrojom príjmov kráľovského dvora, patrila medzi najdôležitejšie hospodárske centrá stredovekého Uhorska. Pri rozvoji mesta, ale aj širšieho regiónu zohrali dôležitú úlohu kolonisti („hostia“) z Tirolska a Saska, najmä po tatárskych vpádoch na začiatku štyridsiatych rokov 13. storočia. Do prostredia, ktoré sa muselo vyrovnávať s problémami ťažby a spracovania rúd, hostia prinášali znalosť nových technologických postupov a výrazne prispeli k tomu, že Banská Štiavnica získala významné postavenie najmä v produkcii striebra v celoeurópskom rámci. Postupne sa stali najvplyvnejšou vrstvou obyvateľstva stredovekého mesta. Podnikali v baníctve, ovládali správu, miestny trh aj diaľkový obchod.

MESTSKÁ SAMOSPRAVA A ÚZEMNÝ ROZVOJ MESTA V STREDOVEKU

Mesto viedol richtár a rada, tradične volení na obdobie jedného roka vždy na sviatok Hromníc 2. februára. Správu mesta a právne postavenie jeho obyvateľstva určovalo mestské právo, banícku činnosť zasa banské právo. Obidva tieto právne systémy mali svoje korene v krajinách nemeckej jazykovej oblasti. Pôvodné právne dokumenty o nich sa nezachovali. Prav-

MESTSKÝ ZNAK S HRADBOU A BANÍCKYMI NÁSTROJMI V PODOBE Z 19.–20. STOROČIA

depodobne boli zničené spolu s mestskými výsadami počas prepadnutia mesta odporcami kráľa Ladislava V. Pohrobka roku 1442, prípadne pri zemetrasení, ktoré postihlo mesto roku 1443. Máme k dispozícii len ich nové vyhotovenie z roku 1466.

Pôvodný chotár stredovekej Banskej Štiavnice ohraničovali osady Kopanice (dnes miestna časť Hodruše-Hámrov), Sigelsberg (časť obce Štiavnické Bane), Karlík (Kerling, zaniknutá osada na území Hodruše-Hámrov) Banský Studenec, Banská Belá a Žakýl (časť obce Podhorie). Pred rokom 1352 tieto osady zabral kastelán hradu Šášov a Banská Štiavnica sa usilovala získať ich späť, avšak bez úspechu. Výnimkou bola len Banská Belá, ktorá v prvej polovici 15. storočia dostala aj mestské výsady. V citelne zmenšenom chotári mesta vzniklo niekoľko osád ako napr. Štefultov, Horná a Dolná Roveň, Vindšachta, Banky a Vindišlajtna. Vďaka rozvoju baníctva sa spomedzi nich vymanila Hodruša, ktorá dlho zápasila o svoje osamostatnenie. Banská Štiavnica si začiatkom 16. storočia posilnila hospodársku základňu o dediny Vyhne a Bzenica, čím získala aj dôležité spojenie s obchodnými cestami v doline Hrona.

BÚRLIVÉ STOROČIA

Banská Štiavnica ako jedno z najstarších miest a najstaršie banské mesto na Slovensku zaujímala popredné postavenie v hospodárskom živote Uhorska. Bola súčasťou Zväzu (Únie) siedmich stredoslovenských banských miest. V rámci centralizácie baníctva a naň nadväzujúcich odvetví, ktorú začal cisár Ferdinand I. Habsburský, sa koncom 16. storočia stala sídlom Hlavného komorskogrófskeho úradu. Celkový vývoj mesta od 16. storočia poznamenala takmer 150-ročná hrozba tureckej expanzie a v 17. storočí až do začiatku 18. storočia povstania uhorských stavov proti habsburskej moci. Obranné opatrenia si vyžadovali veľké finančné náklady. Mesto si vybudovalo dvojkruhový obranný systém s bránami, vydržovalo vojsko, raz cisárske, inokedy povstalecké, zaviedlo pozorovaciu a strážnu službu. Turci sa do mesta nedostali, hoci niekoľkokrát plienili v jeho bezprostrednej blízkosti. Búrlivé vojnové časy bojov ne-

žičili banskej činnosti. Baníci sa ocitli v nezávideniahodnom sociálnom postavení a za zlepšenie svojich životných podmienok museli bojovať rôznymi formami – od predkladania protestov až po otvorené povstanie ako napríklad v rokoch 1525 – 1526. V zhoršenej politickej a hospodárskej situácii a pri postupnom prenikaní štátu do vlastníctva baní viaceré ťažiarске rodiny odchádzali z Banskej Štiavnice, alebo sa preorientovali na obchod.

Vďaka hospodárskym a kultúrnym stykom s nemeckými krajinami už v dvadsiatych rokoch 16. storočia našlo v podmienkach Banskej Štiavnice široké zázemie učenie Martina Luthera. Viacerí Štiavničania začali študovať novú teológiu na univerzitách vo Wittenbergu, Vroclave či v Halle.

ZLATÝ VEK BANSKÉHO PODNIKANIA A MESTA

V tereziánskom období Banská Štiavnica, vďaka stabilizácii politického vývoja a priaznivým výsledkom banského podnikania, zažívala svoj zlatý vek. V barokovom duchu sa prestavovali chrámy aj meštianske domy, vybudovali sa nové cestné spoje s mestom, v rokoch 1744 – 1751 pribudla nová dominanta – Kalvária (bližšie v časti *7 banskoštiavnických dominánt*). Roku 1735 tu kartograf a matematik Samuel Mikovíni založil svojho

BANÍCKY KAHANEC, KLADIVKO A ŽELEZKO
ZO ZBIEROK SLOVENSKEHO BANSKÉHO MÚZEA

druhu jedinečnú školu na prípravu banských odborníkov. Návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského roku 1751 a jeho synov, budúcich cisárov Jozefa a Leopolda roku 1764, zvýraznili postavenie mesta. Z podnetu cisárovnjej Márie Terézie tu začala pôsobiť ako prvá na svete vysoká technická škola Banská akadémia, ku ktorej sa neskôr pričlenil lesnícky odbor (bliž-

šie v časti 7 *banskoštiavnických dominánt*). V hospodárstve mesta zohrávali dôležitú úlohu cechy, často národnostne odlišené na nemecké a uhorské. Popri baníctve, úpravníctve a hutníctve sa technická vyspelosť preukazovala aj v iných odvetviach, najmä v textilnom priemysle, strojárstve, tabakovom a drevospracujúcom priemysle. V duchovnej sfére mesta sa uplatňovali svetskí kňazi, na rehoľnú komunitu dominikánov nadviazali jezuiti, v neďalekých Štiavnických Baniach sa usadili technicky zameraní hieronymitáni. Od roku 1776 v meste sídlili piaristi, neskôr mníšky satmárky. Tolerančný patent cisára Jozefa II. v plnej miere umožnil aj rozvoj evanjelickej cirkvi a. v. Roku 1796 bol dokončený klasicistický evanjelický kostol. Vysokú úroveň mala výučba na evanjelickom lýceu aj na jezuitskom, neskôr piaristickom gymnázii. Na štiavnických školách pôsobili alebo študovali viaceré významné osobnosti slovenských národných dejín. Podľa počtu obyvateľstva bola Banská Štiavnica začiatkom osemdesiatych rokov 18. storočia druhým najväčším mestom na Slovensku a tretím v Uhorsku.

NA SKLONKU BANÍCKEJ SLÁVY

Baníctvo ako hlavný činiteľ rozvoja mesta sa v 19. a 20. storočí čoraz väčšmi stávalo stratovým podnikaním. Prispel k tomu aj pokles cien kovov a nepokojné časy revolúcií a vojen. Banská Štiavnica si zatiaľ udržiavala historickú tradíciu svojho osobitného postavenia. Roku 1870 ako jedno zo štyroch miest na Slovensku získala municipálne právo, čím sa vyňala spod právomoci župy a podriadila sa ministerstvu vnútra. Toto postavenie však stratila roku 1922.

Banskej Štiavnici sa bytosť dotkli útrapy 1. svetovej vojny a komplikované začleňovanie do novej Československej republiky. Situáciu, už aj tak dramatickú vplyvom mnohonárodnostnej štruktúry obyvateľstva mesta, skomplikoval príchod Maďarskej červenej armády v júni 1919. Po zásahu česko-slovenského vojska sa postupne utvárala nová štátna a verejná správa. V rokoch 1923 – 1960 Banská Štiavnica bola sídlom okresu (jej postavenie okresného mesta sa obnovilo roku 1996).

Osudy mesta v dramatickom 20. storočí ovplyvnila hospodárska kríza v 30. rokoch, vojnové udalosti rokov 1939 – 1945 a po vojne najmä dôsledky komunistického prevratu vo februári 1948 v politickom, spoločenskom aj duchovnom živote. Už počas spomínanej hospodárskej krízy sa uvažovalo o zastavení banskej výroby, ktorá zamestnávala väčšinu práceschopného obyvateľstva. Stáročná banícka tradícia sa však definitívne uzatvorila až začiatkom 90. rokov minulého storočia, keď sa ťažba v regióne v podstate zastavila.

VSTUP DO NOVÉHO TISÍCROČIA

Po spoločenských zmenách roku 1989 sa vystupňovalo úsilie o uchovanie a zhodnotenie kultúrneho dedičstva stelesneného v stavebných a technických pamiatkach mesta a okolia. Roku 1993

Banskú Štiavnicu zapísali na Zoznam svetového dedičstva UNESCO. V poslednom období život v meste získal nové impulzy vďaka rozmanitým kultúrnym a spoločenským aktivitám. Do Banskej Štiavnice sa vrátilo vysoké školstvo zamerané na environmentalistiku, ktoré odišlo po roku 1918. Mesto postupne nadväzuje na svoju historickú tradíciu, v budúcnosti ráta najmä s rozvojom školstva, cestovného ruchu, kultúry a miestneho priemyslu.

STRIEBORNÁ PAMÄTNÁ MINCA BANSKEJ ŠTIAVNICE, ROKU 1993 ZAPÍSAŇEJ DO ZOZNAMU SVETOVÉHO DEDIČSTVA UNESCO (AUTOR MILAN VIRČÍK)

7 BANSKOŠTIAVNICKÝCH DOMINÁNT

STARÝ ZÁMOK

Mestský hrad, známy ako Starý zámok ❶, dominuje nad centrom mesta na vyvýšenej terase. Je to unikátny príklad premeny chrámovej stavby na pevnosť a zároveň najlepšie zachovaný mestský hrad na Slovensku.

Predchodcom hradu bol trojlodový románsky kostol, ktorý nad vznikajúcim stredovekým banským mestom vystavali nemeckí osadníci niekedy koncom 12. až začiatkom 13. storočia. Slúžil ako farský chrám a okolo neho bol sústredený cintorín. Dodnes sa zachovala kostnica tohto cintorína, dvojpodlažná Kaplnka sv. Michala pri vstupe do hradného areálu. Chrám bol v štyridsiatych rokoch 15. storočia veľmi ťažko poškodený pri zemetrasení, ale aj pri útoku odporcov kráľa Ladislava Pohrobka na mesto.

Ďalšie osudy chrámu boli poznačené úsilím zlepšiť obranu mesta. Obnovovaný chrám obohnali hradbou s obrannými polkruhovými vežami. Koncom 15. storočia opevnenie doplnila obytná veža Himmelreich, kde okrem obydľia hradného kapi-

POHLAD NA STARÝ ZÁMOK OD SEVERU, ÚSTREDNÁ BUDOVA V STREDE NEZAPRIE, ŽE VZNIKLA Z GOTICKÉHO CHRÁMU

tána bolo aj väzenie, a vežová hradná brána. Mnohé zachované detaily svedčia o tom, že obnova chrámu v duchu neskoréj gotiky bola naozaj veľkorysá. Napriek tomu boli jeho dni zrátané: narastajúca turecká hrozba (a možno aj problémy s financovaním náročnej prestavby) podnietili vedenie mesta v polovici 16. storočia, aby sa kostol celkom zmenil na pevnosť.

Zo strednej chrámovej lode vzniklo nádvorie, bočné lode prestavali na obytné kridla a získaným materiálom posilnili obvodové múry. Ústredná budova mala v spodnej časti skladovacie priestory, nad nimi obytné a reprezentačné miestnosti a na poslednom podlaží boli ochodze pre delá nasmerované na prístupové cesty k hradu. V tejto podobe renesančnej pevnosti, s výnimkou prestavby vstupnej brány na barokovú zvonnicu v 18. storočí, sa hrad zachoval dodnes. Je sídlom historickej expozície Slovenského banského múzea (pozri časť 7 rád...)

DNEŠNÚ VEŽU STARÉHO ZÁMKU NADSTAVILI NAD PŮVODNOU BRÁNOVOU VEŽOU RENESANČNEJ PEVNOSTI

NOVÝ ZÁMOK

Táto zaujímavá a výrazná stavba sa vypína nad historickým jadrom nad juhozápadným vstupom do mesta ❷. Nový zámok vznikol v rokoch 1564 – 1571 ako súčasť mestského opevnenia v ovzduší obáv z tureckých nájazdov. Jeho iný názov Panenský hrad sa odvodzuje od mena vrchu, na ktorom stojí (Frauenberg). Hornatý terén okolo Banskej Štiavnice neumožňoval vybudovanie súvislého opevnenia. Obrana mesta sa opiera len o vstupné brány na prístupových cestách a nesúvislé úseky hradieb s baštami (ich torzo sa zachovalo za budovou Kammerhofu). Nový zámok teda nebol skutočný zámok, akési pohodlné sídlo, ale opevnená vojenská pozorovateľňa, súčasť

NOVÝ ZÁMOK NA POZADÍ JUŽNEJ ČASTI MESTA S KÁLVÁRIOU

siete tzv. vartoviek, strážnych bodov v oblasti stredoslovenských banských miest. Vďaka vhodnej polohe mala jeho posádka vizuálny kontakt s pozorovateľňou na vrchu Sitno a mohla prijímať signály o pohyboch tureckých vojsk v smere od Krupiny a Levíc.

Výsledkom práce renesančných staviteľov bola hranolová veža zakončená ihlanovou strechou, s dvoma polkruhovými baštami na rohoch. Bolo to jednoduché, ale pôsobivé riešenie, dobre zladené s obranným poslaním stavby. Fasády na všetkých štyroch stranách mali strieľne, obranné arkieri a pozorovacie otvory. Po zaniknutí tureckého nebezpečenstva stavbu doplnili o ďalšie dve bašty do súčasnej podoby. Stále slúžila ako pozorovateľňa a istý čas tu skladovali strelný prach, ktorý bol v tunajších baniach roku 1627 prvý raz na svete použitý na rozpojovanie hominy (neskôr zriadili Pracháreň, osobitnú budovu na skladovanie tejto výbušniny nad mestom pri ceste smerom na Levice). Dnes sídli v Novom zámku Múzeum protitureckých bojov na Slovensku. Z okien najvyššieho podlažia je krásny výhľad na historické centrum mesta a na okolitú krajinu poznačenú stáročiami banskej činnosti.

KOSTOL SV. KATARÍNY

Neskorogotický chrám ③ má dominantné postavenie priamo v strede mesta, na križovatke dvoch najvýznamnejších stredovekých mestských komunikácií – dnešného Námestia sv. Trojice

a Ulice Andreja Kmeťa. Vznik tohto neskorogotického kostola súvisí s obdobím prosperity mesta na začiatku 16. storočia,

FIGURÁLNA KONZOLA
KLENBY Z KOSTOLA
SV. KATARÍNY

ktorá sa prejavila okrem iného aj výstavbou nových chrámov a veľkými prestavbami meštianskych domov. Iniciátormi výstavby Kostola sv. Kataríny zrejme boli bohaté rodiny banských podnikateľov, vlastniace domy na Námestí sv. Trojice. Staviteľia museli rešpektovať terén a okolitú zástavbu, kostol preto zasadili do prudkého svahu a orientovali ho pre stredovek netypicky, teda s presbytériom na južnej strane. Chrám upúta ľahkou konštrukciou hviezdicovej klenby a jeho vnútorný priestor

so súkromnými kaplnkami medzi opornými piliermi pôsobí ucelene a jednotne, čo zodpovedá duchu neskorogotického staviteľstva tých čias. O vysokej úrovni architektúry svedčia aj mnohé interiérové prvky, napríklad jemne vypracované detaily portálov a figurálnych konzol klenby, a najmä bohato zdobená krstiteľnica. Z pôvodného vybavenia sa zachovala monumen-

KOSTOL SV. KATARÍNY JE ZNÁMY AKO SLOVENSKÝ KOSTOL, LEBO SA TU KÁZALO SLOVENSKÝM BANÍKOM V ICH JAZYKU (VPRAVO BUDOVA RADNICE)

tálna freska Posledného súdu v presbytériu, neskorogotické plastiky Madony a Ukrižovaného Krista a krov zo 17. storočia. Predpokladáme, že v tomto chráme stál oltár s tabuľovými maľbami pripisovanými Majstrovi MS. Mladšie, už barokové úpravy sa Kostola sv. Kataríny dotkli len v menšej miere, a tak si chrám zachoval svoj neskorostredoveký ráz. V dnešnom interiéri dominuje drevený barokový oltár a neogotické bočné oltáre kaplniek.

FARSKÝ KOSTOL A RUINY DOMINIKÁNSKEHO KLÁŠTORA

Mohutná stavba dnešného farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie ④ je akoby protipólom Starého zámku. Pôvodne, ešte ako Kostol sv. Mikuláša, bol kláštorným chrámom kazateľskej reholy dominikánov, ktorí sa v meste usadili okolo roku

PRIEČELIE FARSKÉHO KOSTOLA, ŠTIAVNICANOM ZNÁMEHO AJ AKO NEMECKÝ KOSTOL

1230, teda v časoch prosperity a rozvoja mesta. To sa odzrkadlilo aj na architektúre kostola. Bola to románska trojloďová bazilika s priečnou loďou. Jej základný rozsah sa zachoval dodnes a svedčí o tom, že šlo o jednu z najväčších chrámových stavieb svojich čias na Slovensku. Pôvodnú podobu interiéru pripomína viacero zachovaných prvkov, napríklad rebrová klenba na krížení lodí a klenbové konzoly pod chórom. V exteriéri sa na východnej strane za dneš-

nou svätyňou zachovala časť plášťa pôvodnej svätyne.

Severne od kostola na dnešnej voľnej parcele stála budova stredovekého kláštora s obytnými krídlami okolo rajského dvora, ktorý bol s kostolom prepojený neskorogotickým sedlovým portálom. V 16. storočí po odchode dominikánov prebralo

kláštor mesto a zaradilo ho do svojho systému opevnenia. Neskôr časť kláštorných budov prestavali pre potreby jezuitského gymnázia.

Súčasná podoba areálu je výsledkom novovekých úprav. Prestavba na začiatku 19. storočia síce zachovala celkovú hmotu pôvodného kostola, ale celkom potlačila jeho stredoveký charakter. Zmenilo sa členenie fasád, aby zodpovedalo vládnucemu štýlu vrcholného klasicizmu. Interiér obohatilo bohato dekorované zariadenie – oltáre, lavice, organ a spovedelnice. Na mieste kláštora, centra vzdelanosti stredovekej Banskej Štiavnice, po odstránení ruín gymnázia v 20. storočí ostala len prázdna parcela s čiastočne odkrytými zvyškami hlavnej kláštornej budovy a múru krížovej chodby s gotickými oknami.

KOMORSKÝ DVOR – KAMMERHOF

Komorský dvor ⑥ patrí medzi najväčšie stavebné celky v meste. Plnil špecifickú funkciu – po zániku hradu a opevneného komplexu na Starom meste (Glanzenberg) v polovici 15. storočia bol sídlom kráľovskej banskej komory a od polovice 16. storočia hlavných komorských grófov, ktorí spravovali

PRIEČELIE KAMMERHOFU, VĽAVO V POPREDÍ SOCHA ĽUDMILA KMEĽA, ARCHEOLÓGA, BOTANIK A ETNOGRAFA, ZNALCA A MILOVNÍKA TOHTO KRAJA OKOLO BANSKEJ ŠTIAVNICE

bane, huty, mincovne, lesy a odborné školstvo v celej stredoslovenskej banskej oblasti. V priestoroch Kammerhofu sa od ťažiarov vyberala urbura (daň z vyťaženej rudy) a vykupovala ruda. Vykonávalo sa tu aj čistenie rudy a odlučovanie zlata od striebra, overovala sa kvalita rudy a pod.

Dnešná stavebná podoba Kammerhofu je výsledkom mnohých stavebných premien, vďaka čomu sa stal priam galériou architektonických a výtvarných slohov. Archeologický výskum potvrdil, že na týchto pozemkoch stáli v čase formovania románskeho mesta na prelome 12. a 13. storočia vežovité objekty s výrobnou aj obytnou funkciou. V jednotlivých častiach Kammerhofu sa zachovali konštrukcie a prvky z románskej i gotickej fázy jeho stavebných dejín, súčasný výraz však určuje renesančná stavebná fáza, počas ktorej bol celok stavebne rozšírený. V čase tureckej expanzie sa Kammerhof začlenili do vnútorného okruhu mestského opevnenia, k severovýchodnému nárožiu pristavali vnútornú mestskú bránu (dnes už neexistuje). Z tejto prestavby sa však zachovali dve renesančné nárožné bašty a zvyšok opevňovacieho múru, ktorý pokračoval južne hore svahom k Novému zámku. Hoci Kammerhof viackrát vážne poškodili požiare, zachovalo sa v ňom veľa cenných historických stavebných a výtvarných prvkov, z ktorých vynikajú kamenné renesančné portály, barokové nástenné maľby v interiéri a maľovaná výzdoba uličných fasád. Dnes v Kammerhofe sídli riaditeľstvo Slovenského banského múzea a stála expozícia dejín baníctva a hutníctva (pozri v časti 7 *rád...*).

BANSKOŠTIAVNICKÁ KALVÁRIA

V polovici 18. storočia na západnej strane vrchu Scharfenberg vznikol podľa projektu jezuitského pátra Františka Pergera jedinečný stavebný a krajinársky komplex Kalvárie (pozri aj v časti 7 *banskoštiavnických príbehov*). Originálne zoskupenie 25 objektov, premyslene rozložených v malebnom prírodnom prostredí na svahu kopca vulkanického pôvodu, prepracované architektonické riešenie a jednotný ráz výzdoby sa zaslúžili o vznik mimoriadne harmonického celku s výnimočnou

atmosférou. Štiavnická Kalvária je však osobitá aj svojou liturgickou koncepciou. Nekopíruje totiž tradičný model štrnástich zastavení krížovej cesty, ale stelesňuje scenár, ktorý je kombináciou výjavov zo života Ježiša a Panny Márie. Kaplnky a chrámy sú stvárnené v barokovom slohu, avšak až klasicisticky striedom. Hore svahom obráteným k mestu plynulo stúpa symetricky rozložená zostava hlavných objektov: Dolný kostol, plastika Sedembolestnej Panny Márie, Sväté schody, kaplnka Ecce homo a Horný kostol. Kaplnka Božieho hrobu je na východnej strane kopca. Svah lemujú kaplnky, vzájomne pospájané serpentínami chodníčkov.

VSTUPNÝ PORTÁL DOLNÉHO KOSTOLA
KALVÁRIE

Chrám Kalvárie sú architektonicky vyvážené a elegantné stavby, priam stvorené stať sa dominantami širšieho okolia. V kaplnkách sú umiestené drevené reliéfy, interiéry kostolov sú dekorované nástennými maľbami. Výmaľba sa pripisuje rakúskemu maliarovi Antonovi Schmidovi. Kalvária bola obnovená na prelome 70. a 80. rokov 20. storočia.

AREÁL BÝVALEJ BANSKEJ A LESNÍCKEJ AKADEMIE

V polovici 18. storočia bola stredoslovenská banská oblasť, najmä Banská Štiavnica, centrom najvyspelejšej baníckej a hutníckej techniky v Európe. Utvorili sa tu ideálne podmienky na pôsobenie odborného školstva zameraného na technické vedy, ktoré súvisia s týmito odvetvami. Roku 1763 vznikla v Banskej Štiavnici prvá vysoká škola technického zamerania na svete, od roku 1770 Banská akadémia, ktorá sa roku 1824 zlúčila aj s dovtedy samostatným Lesníckym inštitútom a stala sa Banskou a lesníckou akadémiou. Vznik akadémie znamenal

malú revolúciu v dejinách mesta. Prítomnosťou študentov z celej Európy omladlo a priťahovalo invenčných technikov a vedcov, ktorí tu pôsobili ako profesori. Akadémia najskôr využívala niekoľko dodatočne prispôbených starších meštianskych domov v centre mesta. Ako narastalo renomé školy, silnela aj ambícia postaviť pre ňu dôstojné a účelné sídlo. A tak na prelome 19. a 20. storočia uprostred Botanickej záhrady (bližšie v časti *7 banskoštiavnických vychádzok*) postavili tri monumentálne budovy v neorenesančnom slohu ¹⁴. V budove na Akademickej ulici č. 12 boli na tie časy moderne zariadené laboratóriá. Budova v severnej časti areálu slúžila potrebám baníckej a hutníckej fakulty. Budova na Akademickej ulici 16, ktorá bola postavená ako prvá už roku 1892, slúžila lesníckej fakulte akadémie.

Budovy majú prísne symetrickú architektonickú kompozíciu s náročnou štukovou výzdobou fasád aj interiérov. Ich palácová veľkorysosť, vzdušnosť, presvetlenie a vkusná výzdoba harmonicky spájajú účelnosť s kvalitným architektonickým riešením v duchu vtedajšieho vkusu.

Po presídlení akadémie roku 1919 do Šopronu budovy aj ďalej slúžili školským účelom ako sídla stredných odborných, v posledných rokoch aj vysokých škôl. Areál si podnes zachoval špecifický akademický *genius loci*. V týchto miestach sa kedysi rozkladala mestská časť Steingrube, v ktorej tradične bývali banskí akademici. Tí si veľmi zakladali na akademickej slobode a pokusy mestských hajdúchov skrotiť ich bujnú zába-
vu sa spravidla končili bitkou, neraz s krvavými následkami.

BUDOVA LABORATÓRIÍ V MALEBNOM RÁMCI BOTANICKEJ ZÁHRADY

7 RÁD, ČO EŠTE TREBA VIDIEŤ V BANSKEJ ŠTIAVNICI

**SLOVENSKÉ BANSKÉ MÚZEUM –
EXPOZÍCIE V KOMORSKOM DVORE,
HELLENBACHOVOM DOME
A NA NOVOM ZÁMKU**

Unikátna geologická stavba banskoštiavnického regiónu, vyše tisíc rokov nepretržitej ťažby rúd, odkaz prvej vysokej školy banského zamerania na svete, tradícia technickej tvorivosti a bohatstvo stelesnené v umeleckých zbierkach, architektonických a urbanistických hodnotách mesta. To bolo podhubie, z ktorého na prelome 19. a 20. storočia vyrástlo múzeum so svojím zameraním a rozsahom zbierok jedinečné v Európe. V šiestich samostatných expozíciách ponúka ucelený prehľad histórie tohto kúska Slovenska, výrazne poznačeného baníckou činnosťou.

V náročne reštaurovanom objekte Komorského dvora ⁶ (bližšie v časti *7 banskoštiavnických dominánt*) je inštalovaná expozícia histórie baníctva v celoslovenských súvislostiach – od banskej techniky a vedy až po vzdelávanie banských odborníkov.

V budove bývalého banského súdu ¹⁰ (Berggericht, Hellenbachov dom – bližšie v časti *7 významných Štiavničanov*) na Námestí

NESKOROGOTICKÁ SOCHA SV. KATARÍNY

sv. Trojice si možno pozrieť mineralogickú expozíciu. Vystavujú sa tu vzácne minerály zo Slovenska aj zo sveta. Základom sú minerály z banskoštiavnického okolia, čo vystihuje význam Banskej Štiavnice ako svetovo významnej mineralogickej lokality.

Vo dvoch zreštaurovaných meštianskych domoch na tom istom námestí sa môžete po-

VSTUPNÁ ČASŤ NOVÉHO ZÁMKU

noríť do atmosféry ticha a krásy v expozícii Galérie Jozefa Kollára 11 (v časti 7 významných Štiavničianov). Vystavujú sa tu výtvarné diela vytvorené v tejto oblasti od 13. do 20. storočia. Neskorogotické sochy sv. Barbory a sv. Kataríny, ktoré pochádzajú pravdepodobne z Kostola sv. Kataríny, sú skutočnými klenotmi tejto galérie.

Muzeálna expozícia *Slovensko v období tureckej expanzie* je umiestená na Novom zámku 2, ktorý bol autentickou

súčasťou systému obrany stredoslovenských banských miest pred osmanskými vojskami (pozri v časti 7 *banskoštiavnických dominánt*). Vystavené exponáty pomáhajú oživiť hlavné etapy búrlivého obdobia protitureckých bojov a ich atmosféru.

SLOVENSKÉ BANSKÉ MÚZEUM – EXPOZÍCIE NA STAROM ZÁMKU

Starý zámok 1 sa spája s úplnými začiatkami múzejníctva v Banskej Štiavnici. Na konci 19. storočia sa tu na podnet richtára Goldbrunnera začali zhromažďovať múzejné exponáty a roku 1900 už mohli na Starom zámku otvoriť prvé banskoštiavnické múzeum. Bol to začiatok cesty, ktorej vyústením je dnešné Slovenské banské múzeum. Veľkú zásluhu na jeho vybudovaní mal prvý kustód múzea Vojtech Baker.

To, čo dnes návštevník uvidí v sieňach Starého zámku, by pána Goldbrunnera, ale aj pána Bakera dozaista príjemne prekvapilo. Najskôr si azda treba pozrieť archeologickú expozíciu, kde sa vystavujú nálezy z najstarších období dejín mesta a banskej činnosti v jeho okolí. Obsažná a pôsobivá je expozícia umeleckého kováčstva, ktorá dokumentuje, že kováčstvo a baníctvo

mali k sebe vždy veľmi blízko. V kaplnke Starého zámku sú inštalované originály i staršie kópie plastík z barokového morového stĺpa 8, honosnej dominanty Námestia sv. Trojice.

Expozícia streleckých terčov a historických zbraní je spomienkou na strelecké bratstvo banskoštiavnických mešťanov, založené už v 16. storočí. Kolekcia 211 terčov patrí medzi to najzaujímavejšie, čo možno na Starom zámku uvidieť. Medzinárodné meno si vyslúžili hlinené fajky vyrábané v Banskej Štiavnici. V expozícii fajok nájdete jedinečnú zbierku týchto „Štiavničiek“ a kompletnú fajkársku dielňu s originálnym strojovým vybavením.

Roku 2002 pribudla v sakristii Starého zámku zaujímavá expozícia makety vzácneho neskorogotického oltára pripisovaného Majstrovi MS, ktorého identita je dodnes zahalená tajomstvom. Sezónne výstavy, napríklad v predvianočnom období, ale aj pri iných príležitostiach, pomáhajú dotvárať kultúrne klímu Banskej Štiavnice.

V letných mesiacoch priestory Starého zámku ožívajú množstvom kultúrnych podujatí. Konajú sa tu koncerty aj divadelné predstavenia, z ktorých mnohé dôvtipne využívajú romantickú kulisu historickej stavby. Mimoriadny záujem je o tradičný Festival kumštu, remesiel a zábavy. Diváci majú možnosť sledovať prácu majstrov, čo v stánkoch rozložených po nádvorí kriesia zašlú slávu starých remesiel, získať originálne suveníry a obdivovať umenie sokoliarov. Deti lákajú predstavenia bábkového divadla.

Postupné opravy Starého zámku umožňujú otvárať v novozískaných priestoroch ďalšie expozície, takže návštevníci sa môžu tešiť na to, čím ich tento jedinečný múzejný komplex v najbližších rokoch prekvapí.

NÁVŠTEVNÍCI FESTIVALU KUMŠTU, REMESIEL A ZÁBAVY MÔŽU NA VLASTNÉ OČI SLEDOVAŤ, AKO SA VYRÁBA PRAVÁ „ŠTIAVNIČKA“

Z POVRCHOVEJ EXPOZÍCIE BANÍCKEHO SKANZENU (CIACHOVŇA, V KTOREJ SA BANÍCI ZHROMAŽDOVALI PRED FÁRANÍM)

SLOVENSKÉ BANSKÉ MÚZEUM – BANSKÉ MÚZEUM V PRÍRODE

Banské múzeum v prírode ponúka možnosť sfárať do vyše štvorstoročnej bane a na vlastnej koži okúsiť aspoň čosi z osobitej atmosféry banského podzemia.

Prvú časť banického skanzenu, ako sa bežne nazýva toto múzeum, teda povrchovú aj podzemnú expozíciu, sprístupnili verejnosti roku 1974. Odvtedy pribudli mnohé vzácne exponáty, výstavné priestory a aktivity.

Naozajstnou stálicou však ostáva prehliadka podzemnej expozície na prvých dvoch obzoroch šachty Ondrej. Jej ťažná veža je aj dominantným objektom povrchovej expozície popri bankských stavbách, strojoch a rozličných zariadeniach používaných v baníctve. Podzemná prehliadková trasa je dlhá 1 500 m a vedie starými bankskými chodbami zo 17. – 19. storočia. Sú v nich rozmiestnené nástroje, zariadenia, stroje a pomôcky, ktoré sa používali v ťažkej baníckej práci. Svojským zážitkom je už samo fárание v plášťoch a prilbách s vlastným zdrojom svetla.

Prehliadka podzemnej expozície sa síce dá absolvovať za necelé dve hodiny, ale stojí za to rezervovať si na banický skan-

zen viac času, aby ste si stihli obzrieť aj povrchové objekty, napríklad vzácne bankské lokomotívy alebo ťažné zariadenia. Neďaleko skanzenu možno navštíviť expozíciu uhoľného baníctva, budovu bývalej Prachárne a banksú pílu. Z banického skanzenu je len skok k vodnej nádrži Klinger.

POZOSTATKY BANSKEJ ČINNOSTI NA VRCHU STARÉ MESTO

Nad historickým jadrom Banskej Štiavnice zo severnej strany sa dvíhajú svahy vrchu Staré mesto ²², o ktorom predpokladáme, že bol kolískou baníctva v tejto oblasti. Naznačujú to predovšetkým pozostatky povrchovej ťažby rúd na juhovýchodnom úbočí vrchu. Na povrch tu vychádzala bohatá rudná žila Špitáler. S troškou fantázie si možno živo predstaviť, ako sa úbočie ligotalo v snečných lúčoch, ktoré sa odrážali od minérálov roztrúsených v rudnej žile, miestami širokej až dvadsať metrov. To sa zaslúžilo o nemecké meno Glanzenberg (Lesklý vrch). Tradičné slovenské pomenovanie vychádzalo z predstavy, že práve tu sa rozkladalo pôvodné osídlenie Banskej Štiavnice. Archeologický výskum to síce nepotvrdil, jeho výsledky však svedčia o mimoriadne živej banskej činnosti v celom areáli Starého mesta. Na mieste povrchovej ťažby sa týčia odhalené kamenné steny, zachovali sa vyrazené štólne, komíny a množ-

STOPY PO ZAČIATKoch ŤAŽBY RÚD – POVRCHOVÉ DOBYŤKY NA ÚBOČÍ STARÉHO MESTA

stvo odvalového materiálu, banícke nástroje, pozostatky zariadenia na určovanie kvality rudy a hutníckej pece so zvyškami trosky. Najvyššiu časť vrchu zaberalo opevnené sídlo kráľovského úradníka, ktorý preberal od ťažiarov daň pre kráľa (urburu) a uskladňoval tu vyťaženú rudu. Základy týchto objektov sú dnes zrekonštruované. Nižšie sa nachádzajú pozostatky sídliskových aj prevádzkových stavieb, kde pokračuje archeologický výskum. Po vyťažení povrchových častí žily Špitáler sa ťažba zo Starého mesta presunula na iné miesta, ale najmä sa prešlo na hlbinný spôsob.

Staré mesto, dnes zväčša pokryté lesom, má pre návštevníka osobitý čaro. Na viacerých miestach sa tu uchovali výrečné stopy po práci ľudí hľadajúcich a dobývajúcich rudy drahých kovov. Z kopca je výhľad na mesto a okolitú krajinu, tak výrazne poznačenú banskou činnosťou. Starým mestom prechádza jeden z úsekov náučného chodníka vyznačeného modrou značkou.

BANSKÝ VODOHOSPODÁRSKY SYSTÉM

Ak je Fínsko známe ako krajina tisícich jazier, okolie Banskej Štiavnice je nepochybne krajinou desiatok jazier. Tieto jazerá však nie sú darom prírody, ale museli ich vybudovať ľudia.

Banská činnosť je mimoriadne náročná na spotrebu vody.

VODNÁ NÁDRŽ OTTERGRUND NA ÚBOČÍ VRCHU PARADAJZ JE JEDNA Z NAJMENŠÍCH, ALE ZATO NAJVIŠŠIE POLOŽENÁ A Z JEJ HRÁDZE SA OTVÁRA PREKRÁSNY POHLAD NA MESTO (POZRI AJ ČASŤ 7 BANSKOŠTIAVNICKÝCH VYCHÁDZOK)

V 17. storočí bol jej nedostatok jednou z príčin hroziaceho zániku baníctva. Voda bola totiž hlavným zdrojom energie na pohon bankských zariadení, najmä na čerpanie vody z baní. Spodná voda v mnohých prípadoch znemožňovala ťažbu. Sčasti ju bolo možné odvádzať pomocou tzv. dedičných štôlní, vyrazených pod bankskými dielami, ale bol to drahý a pomalý spôsob. Dostatok čerpacích zariadení bol teda vecou života a smrti baníctva v banskoštiavnickej oblasti. To pravdaže znamenalo, že treba získať energiu na ich pohon. Voda bola zároveň nevyhnutná na úpravu vyťažených rúd.

Ako však získať vodu v tejto hornej krajine? Už v 16. a 17. storočí sa začali budovať vodné nádrže v dolinách prehradených hlineno-kamennými hrádzami. V 18. storočí vzniklo niekoľko desiatok vodných nádrží, nazývaných v tomto kraji tajchy (z nemeckého slova *der Teich*, rybník). Voda do nich pritekala unikátnym systémom bankských jarkov a štôľňami z vyšších partií Štiavnických vrchov. Podobným systémom sa z nádrží rozvážala k jednotlivým bankským podnikom.

Takýto priam gigantický projekt sa podarilo uskutočniť vďaka technickej vynachádzavosti a erudícii domácich odborníkov, predovšetkým polyhistora Samuela Mikovíniho, banského technika Mateja Kornela Hella (bližšie v časti 7 *významných Štiavničianov*) a ich spolupracovníkov.

S nástupom využívania parnej, ale najmä elektrickej energie a s postupným útlmom baníctva v regióne sa pôvodné poslanie vodných nádrží vytrácalo. Mnohé sa v 20. storočí stali strediskami prímestskej rekreácie. Ich sláva dobre vybavených prírodných kúpalísk a stredísk spoločenského života nevydržala do dnešných dní, ale možnosť kúpania v malebnom prostredí láka na pláže tajchov leto čo leto stovky ľudí. Pri najväčších vznikli strediská cestovného ruchu s ponukou ubytovania, stravovania a ďalších služieb. Ak však uprednostňujete romantiku a objavovanie čarovných zákutí, je tu ešte niekoľko „zabudnutých“ tajchov, ktoré na vás čakajú... Vychádzky po starých bankských jarkoch, premyslene vedených terénom s minimálnym stúpaním, patria k tomu najkrajšiemu, čo môže turista nájsť v okolí Banskej Štiavnice.

koch 1908 – 1918 bulharský cár. Dovšil šťastnú tradíciu, že svätoantonský kaštieľ patril vždy osvieteným, rozhladeným a zdravo ctižiadostivým majiteľom. Celé generácie premyslene zveľaďovali rodové majetky a svoje sídlo vybuďovali a zariadili s vybraným vkusom tak, že odzrkadľuje ich mnohostranné záujmy. Jednotlivé sály kaštieľa uchvacujú rozmanitosťou nábytkových, dekoračných a umeleckoremeselných štýlov. V takejto autentickej podobe sa vlastne nezachovali interiéry ani jedného z podobných objektov na Slovensku. Za osobitnú zmienku stojí napríklad nábytkový komplex zlátенý 24-karátovým zlatom, ktorý panovníčka Mária Terézia venovala ako svadobný dar svojej nešťastnej dcére Márii Antoinette.

Zámocká kaplnka je vyzdobená freskami dvorného maliara stredoslovenských banských miest Antona Schmidta z roku 1750. Ich svieže farby budia dojem, že boli vytvorené len nedávno, hoci fresky ešte neboli reštaurované.

Poľovnícka vášeň bola súčasťou života všetkých majiteľov sitnianskeho panstva. Rozľahlé lesy okolo Sitna im dávali ideálnu možnosť rozvíjať ju. Trofeje, ktoré získali nielen tu, ale aj v ďalších európskych revíroch, doplnené o výtvarné diela s poľovníckou tematikou, zbrane a najrozmanitejšie predmety spojené s poľovníctvom sa stali základom rozsiahlej poľovníckej expozície Kaštieľa vo Sv. Antone. Poľovnícku tradíciu oživujú každoročné Dni svätého Huberta. Ich účastníci súťažia vo vábení jeleňa, v streľbe z luku a perkusných zbraní, koná sa Hubertova jazda, preteky v love rýb zo zámockého jazierka, ukážky sokoliarstva a poľovníckej kynológie.

Sedem rád, ktoré ponúkame, je len zlomok zaujímavých turistických možností Banskej Štiavnice a jej širšieho okolia. Spomedzi ďalších spomeňme známe liečebné kúpele Dudince (asi 40 km na juh), ale aj menšie a bližšie Vyhne (asi 10 km na severozápad) a Sklené Teplice (asi 10 km na sever). Vyhne majú svoje veľké časy už za sebou, zato v Sklených Tepliciach môžete okúsiť blahodarné pôsobenie kúpeľa v termálnej minerálnej vode dokonca aj v prírodnej jaskyni Parenica.

7 BANSKOŠTIAVNICKÝCH PRÍBEHOV

O ŠTIAVNICKÝCH JAŠTERIČKÁCH

Bolo to dávno-pradávno, všetko vtedy vyzeralo ináč, ale štiavnické kopce a doliny mali už vtedy svoje terajšie miesta. Akýsi pastier vraj podriemkaval na slniečku pri svojich ovečkách na úbočí dnešného Starého mesta 22. Odrazu sa mu čosi zablýšťalo pred očami, nuž tak sa prebral a stihol si všimnúť dve jašteričky – jednej sa leskol chrbát zlatým, druhej strieborným prachom. Skryli sa mu pod balvanom, ale pastier ho odvalil, a hľa! Našiel pod ním hrudu zlata...

Táto šťastná chvíľa zmenila osud chudobného pastiera, ale vraj sa stala aj začiatkom štiavnického baníctva. A práve preto sa jašteričky dostali aj do staršej podoby erbu nášho mesta, kde nesú štít s mestskou hradbou a baníckymi nástrojmi. Preto aj na čele tzv. salamandrového sprievodu, tradičnej slávnosti, ktorá sa rok čo rok koná v našom meste, kráča pastier s jašteričkou v rukách... Vrch, na úbočí ktorého rudná žila vystupovala až na povrch a možno sa na slnku leskla, pomenovali v tomto kraji kráľom usádzaní nemeckí baníci Glanzenberg – Lesklý vrch.

PASTIER S JAŠTERICOU NA ČELE TRADIČNÉHO SALAMANDROVÉHO SPRIEVODU

Skutočnosť je však taká, že s najväčšou pravdepodobnosťou sa začalo dolovať práve na týchto miestach. Nasvedčuje tomu nielen dnešný názov tohto vrchu - Staré mesto, ale aj stopy po banskej činnosti a zvyšky stavieb, ktoré na ňom archeológovia odhalili (pozri aj v časti 7 *rád...*).

O KRÁSNEJ BARBORE RÖSSELOVEJ

Erazmus Rössel bol veľký pán, veď patril medzi najbohatších štiavnických ťažiarov - waldbürgerov a ringbürgerov, ktorí vlastnili honosné domy na námestí. Dva razy ho zvolili za mestského richtára a napokon sa stal aj komorským grófom. Okrem baní mu patrili aj mlyny, pivovary a polia v širokom okolí mesta. Dodnes ho pripomína bývalý Kostol Panny Márie Snežnej 5, známy ako Frauenberský, ktorý dal postaviť, a jeho meno žije aj v názve mestskej štvrte Horná a Dolná Resla. Tu, na svahoch nad historickým jadrom Banskej Štiavnice si baníci stavali svoje domčeky - jednoduché, z hliny a kameňa, vždy však s nevyhnutnou záhradkou. Tu si užívali slniečka po hodinách strávených v tme podzemia.

Erazmovho syna Vavrinca však šťastie opustilo. Z majetku mu ubudlo, už keď vdove po bratovi musel vyplatiť podiel. Nastávali však aj ináč nedobré časy - nad banským podnikaním a obchodom v Uhorsku sa zbíhali čierne mračná. Do blízkosti

RESLA - ŠTVRŤ BANÍCKYCH DOMČEKOV, V POPREDÍ FRAUENBERSKÝ KOSTOL

stredoslovenských banských miest od juhu prenikali osmanskí Turci... Navyše sa stalo čosi, čo sa nemalo stať: Vavrínek mal v neďalekých Bankách baňu v takej tesnej blízkosti baní dvoch ďalších mešťanov, že museli používať spoločné šachty a spojovacie štôlne. Nuž a baníci od susedov začali vynášať z Vavrínovej bane rudu. Vyniesli jej nemálo. Keď sa na to prišlo, vypukol dlhý spor o odškodnenie. Vavrínek v ňom ťahal za kratší koniec a po jeho smrti kráľ rozhodol v neprospech Rösselovcov. Nuž čo - svoje vraj urobili bohaté dary, ktoré Vavríncovi protivníci lifrovali do Viedne...

V tom čase sa v Štiavnickej nehovorilo o nikom inom, len o Vavrínovej dcére Barbore. Bola krásna, vzdelaná, slobodná a zatiaľ ešte bohatá. A tak sa o ňu zaujímali nápadníci, ale - pravdaže - aj závistlivci a klebetníci. Napokon, aby sa dostala do rečí, ani si nebolo treba veľa vymýšľať, lebo mladá dáma žila veľmí búrlivým životom. Povešť hovorí, že si užívala na hostinách s mladými Štiavničankami a že v inom rozbužtošení hostia jej večierok sa správali ako výtržníci. Ba čo viac, dopustili sa aj zločinov. A tak vraj niekoľkých Barboriných ctiteľov poviesili na vršku, kde dnes stojí Nový zámok. Barbore pred očami. To jej nebolo príjemné a poprosila mestských pánov, aby šibenice odstránili, že ona dá na tom mieste postaviť pekný zámok.

A povesť má aj pokračovanie: Pyšná Barbora sa nepolepšila. Raz, keď po poľovačke kdesi pri Hrone vystrojila veľkú hostinu, dostala list od svojho strýka kremnického opáta. Napomínal ju a vystríhal pred Božím aj svetským trestom. Barbora sa nazlostila, stiahla si z ruky prsteň a hodila ho do rieky so slovami, že chudobná a poriadna bude, až keď sa jej tento prsteň vráti... Nuž a potom bola u spupnej Barbory ďalšia povestná hostina. Kuchár pripravoval na stôl rybu, a hľa! V jej útrobach našiel zlatý prsteň. Nič netušiaci kuchár ho vložil rybe do papule, aby potešil svoju paniu, lenže tá naopak - pri pohľade na prsteň omdlela. Vedela, koľko udrelo! Osudu sa neubránila, čoskoro prišla o všetko a musela žobrať. Pochovali ju pri múroch nedostavaného zámku, ale do múrov udrel blesk a stavbu zničil. Okrem veže, ktorá ostala a dnes sa nazýva Nový alebo aj Panenský zámok...

Tolko povestí. História potvrdzuje, že Barbora Rösselová na-ozaj umrela v roku 1575 zadlžená a chudobná. Pochovali ju v Kostole Panny Márie Snežnej.

(PODĽA RUDOLFA POKORNÉHO A M. M.HÚSKU)

O TAJOMNOM POTOMKOVI KELTOV

Vari najstaršími baníkmi v Štiavnických vrchoch boli Kelti z kmeňa Kotínov, dobrí kováči a remeselníci. Pred dvetisíc až dvetisíc dvesto rokmi tu hľadali a ťažili ušľachtilé kovy a zo štiavnického striebra razili svoje mince. Aj oni patria medzi našich predkov a popri dedičstve starých Slovanov a ďalších kmeňov a národov, ktoré obývali slovenské územie, žije v nás aj keltské dedičstvo. Možno je skryté okrem iného v jadre povestí, ktoré sa v našom kraji zachovali z najdávnejších čias... Jedna z nich hovorí o mužovi, ktorý sa volal Finn Holdubrix, čo by malo v keltskom jazyku znamenať „sol“, „voda“ a „kráľ“.

Tohto liečiteľa a kúpeľného majstra vraj vychovali škótski benediktíni a veľa poznatkov získal od templárov. Podľa vtedajšieho zvyku sa po skončení štúdií vydal na cestu do Svätej zeme a po návrate sa rozhodol pre „zelenú obeť“, teda pre pustovnícky život. Holdubrixa pokladali za muža s mimoriadnymi schopnosťami a tajuplnou duchovnou silou. On sám veril, že jeho schopnosti a sila pochádzajú z „Božieho prasu, z Múdrosti, skrze ktorú vzniklo všetko a bez ktorej nevzniklo nič, z Ducha svätého, teda tej večnej sily, ktorá prúdi vesmírom, všetko udržiava pri živote a z milosti Božej, nie ľudskou zásluhou obnovuje a napája naše duše“. Svoje schopnosti využíval na liečenie. Kdesi na Starom meste zriadil kúpele, kde sa staral najmä o baníkov skaličených prácou v podzemí. Kúpali sa tu v minerálnej vode a v šalviiovom odvare, dostávali zábaly z liečivého bahna. Rany im vymýval vínom a octom, aby sa im zahojili všetky jazvy na tele aj na duši.

Hovorilo sa, že na svojich cestách získal aj *isker*, rastlinu nesmrteľnosti, a štavu *kimla-kima*, ktorou sa obyčajné kovy dali premieňať na drahé. A tak sa vraj našli ľudia, ktorí ho chceli o tieto vzácnosti okradnúť. Jednu noc ho v jeho chyži prepadli

a mučili, aby z neho vymámili, kde ich má skryté. Holdubrix v trápení vypustil dušu, ale mučitelia sa nič nedozvedeli. Po jeho smrti vraj mnohí pátrali po tajných záznamoch pustovníka, lež márne. Hovorí sa, že naposledy sa o to pokúsili dvaja cudzinci z Brandenburska, ktorí s týmto cieľom prišli do Štiavnice koncom roka 1585. Nič nenašli, iba čo prišli o život...

(PODĽA PODKLADOV JOZEFA GINDLA SPRACOVAL PAVEL BALŽANKA)

O MNÍCHOVI NA HRÁDZI VEĽKEJ VODÁRENSKEJ NÁDRŽE

Na hrádzach vodných nádrží v okolí Banskej Štiavnice (nazývaných tajchy) stoja drevené budy. Skrýva sa v nich zariadenie na ovládanie výpustu vody z nádrže. Od nepamäti sa im hovorí „mních“. O tom, ako vznikol tento názov, sa zachovala povesť.

V dávnych časoch, keď stavali hrádzu dnešnej Veľkej vodárenskej nádrže (mimochodom najstaršej zo všetkých), nebol si nik istý, či hrádza vydrží obrovský tlak vody. Nielenže sa obávali baníci, čo v pote tváre vršili vysoký násyp zo skál a ílovitvej hliny, ale malú dušičku mali aj mestskí radní páni. Ba aj sám staviteľ Darumini, ktorého si ako vychyteného odborníka pozvali až z Ríma, deň čo deň sa prechádzal po hrádzi a čím bola vyššia, tým menej si bol istý...

Napokon bola hrádza hotová a nádrž začali napúšťať. Všetko bolo na prvý pohľad v poriadku a napätie povolilo. Staviteľovi búrlivo gratulovali, honorácie zišli do mesta v povznesenej nálade a na radnici sa – ako inak – rozprúdila oslava. Víno tam vraj tieklo potokom, a preto nečudo, že baníka, ktorý sa od polnoci zúfalo dobýjal do radničných dverí, nik nepočul. Až po riadnej chvíli mu mestský hajdúch otvoril a vysilený muž zo seba ledva vypravil Jóbovu zvesť: „Voda, voda, hrádza pre-púšťa...!“

Hostia zmeraveli. Talian zaraz vytrýzvel a bežal hore. Naozaj – voda presakovala a odtekala dolu do mesta. Hrozilo, že sa priesak zväčší a hrádza sa pretrhne. Ráno, keď vodu vypustili, staviteľ meter za metrom poprezeral svoje dielo, ale nijakú trh-

linu v nej nenašiel. V meste sa okamžite začala šíriť fáma o akejsi kliatbe bankských duchov, práce na ostatných tajchoch sa zastavili a v Štiavnicí zavládol strach. Nešťastný Darumini bledý a strhaný chodil po hrádzi, vari tisíc ráz preveril tesnosť udupanej hliny a kameňov, ale nenašiel nič. V bezradnosti sa schytil a odišiel do vlasti. Onedlho sa vrátil ešte zachmúrenejší. Mestskú radu ohromil svojím návrhom: „Táto hrádza, tak ako všetky, bude pevná a nepriepustná len vtedy, keď do nej zakopeme živého človeka!“ Prefakli sa radní páni preukrutne – kto to kedy slyšal pochovať živého človeka, a navyše, kto by sa na to dal? Búrlivé zasadnutie sa pretiahlo až do rána a za svitania sa staviteľov návrh dostal aj medzi mešťanov. Nenávisť voči cudzincovi, už aj tak silná, priam prepukla. Čas však plynul a stavby stáli. Jedného dňa zakopal na Daruminiho dvere opát dominikánskeho kláštora a zveril sa mu, že do kláštora doputoval akýsi mních František, nešťastný muž, ktorý si chce odpykať svoje hriechy. Je odhodlaný dať sa zakopať do hrádze... Talian onemel, ale po chvíľke rozmýšľania len ticho prikývol. Na druhý deň všetko, čo malo nohy, bolo pri tajchu a sledovalo, ako páter požehnáva mnícha Františka a ako ten pomaly mizne pod vrstvami hliny. Tej noci nik nespál – tajch napustili a vyčkávali, čo sa stane. Voda nepresakovala. Hrádza držala a drží aj dnes. Nešťastného mnícha pripomína drevená búdka na jej korune.

(PODĽA POVESTI, KTORÚ
ZACHYTLA SOŇA LUŽINOVÁ)

O TOM, AKO VZNIKLA ŠTIAVNICKÁ KALVÁRIA

Kopec, na ktorom stojí štiavnická Kalvária (pozri časť 7 *banskoštiavnických dominánt*) vyčnieva z okolitého kraja tak strmo, že dostal príhodné meno Scharffenberg čiže Ostrý vrch. Nerástlo na ňom nič poriadne, len samé kriaky a bodľače. A tak sa bohatý ťažiar Leopold Ondrej Fritz z Friedenliebu úprimne začudoval, keď sa uňho ohlásil páter František Perger zo štiavnického jezuitského kláštora a predložil mu svoju prosbu: chce od neho kúpiť Scharffenberg.

Už to, že jezuita navštívil jedného z najpoprednejších štiavnických protestantov, sa pánu Fritzovi zdalo čudné, ale pátrovu žiadosť vonkoncom nevedel pochopiť. Načo mu bude taká ničota? Navrhol mu, aby si radšej kúpil okolité lúky a role. Páter však trval na svojom, a tak sa rozišli bez dohody.

O týždeň sa návšteva zopakovala. Jezuita ani tentoraz neprezradil, načo potrebuje skalnatý, naničsúci vrch, hoci Fritz naňho naliehal. Návšteva sa teda opäť skončila bezvýsledne.

Po čase podnikol páter Perger tretí pokus. Naveľa-naveľa sa odhodlal prezradiť svoj úmysel, že na vrchu Scharffenberg chce veru vybudovať Kalváriu. Fritz vraj po chvíľke rozmýšľania podal pátrovi ruku a povedal, že na takýto cieľ Scharffenberg nepredá, ale daruje katolíckej cirkvi, nech jej patrí „kým bude slúžiť na úctu k Bohu“.

Povešť o Fritzovi z Friedenliebu a pátrovi Pergerovi uzatvárajú tieto slová: „...protestant dal základ a jezuita začal na ňom stavať najkrajší poklad mesta Banská Štiavnica.“

(PODĽA KNIHY ARPÁDA HIDVÉGHYHO ŠTIAVNICKÁ KALVÁRIA)

NA VRCHU SCHARFFENBERG VYBUDOVAL PÁTER PERGER JEDINEČNÚ KALVÁRIU

O MŮDREJ TRUHLIČKE PANNY CHARITAS

V slovenskom kostole (Kostole sv. Kataríny) ³ boli krásne strieborné svietniky. Boli, ale nemali byť, lebo cisár František I., keď sa chystal do vojny proti „Francúzovi“, potreboval peniaze a prikázal zbierať zlaté a strieborné náčinie. Malo sa roztopiť a získaný kov premeniť na mince. Svietniky sa však zachránili vďaka bohatej a cnostnej panne s výrečným menom Charitas. Už vraj ležali na váhe, keď navrhla, že ich vykúpi za toľko strieborných peňazí, koľko vážili. Tak sa svietniky dostali naspäť na, kam patrili.

Povešť hovorí, že Charitas nebola práve pekná, a veru už ani mladá, ale jej bohatstvo aj tak lákalo „podnikavých mužov, ktorí dávali dobrému bydlu prednosť pred krásnou tvárou“. Stará panna však hneď uhádla, o čo sa títo uchádzali o jej ruku zaujímajú. Keď ju navštívil nový pytač, nič mu nepovedala, ale pristúpila k truhličke, v ktorej mala svoje peniažky, a zaklopala na ňu: „Truhlička moja, prišli ťa pýtať za muža, či pôjdeš?“ Priložila ucho k truhličke a pozorne počúvala. Potom pytačovi povedala: „Nie, nie, nechce sa vydať.“ Pytačovi neostalo nič iné, len s hanbou odísť.

KOSTOL SV. KATARÍNY

O LÁSKE S ROMANTICKÝM ZAČIATKOM A REALISTICKÝM KONCOM

Slovenskí študenti banskoštiavnického evanjelického lýcea mali hlboko do vrecka a ich mladé žalúdky si užili viac hladu ako sýtosti. Jedným zo spôsobov, ako prísť k akým-takým peniažkom, bolo doučovanie detí štiaavnických meštianskych

rodín. Nebolo to ináč ani s devätnástročným Krupinčanom Andrejom Braxatorisom, ktorý sa roku 1839 vrátil do Štiavnice po ročnom pokuse zlepšiť si finančné pomery učiteľovaním. Bystrý a živý mládenec sa stal dušou skupiny slovenských študentov a medzi štiaavnickými slečnami sa rýchlo rozchýrilo, že je aj nadaný básnik. Jeho starší priateľ ho odporúčal za domáceho učiteľa dvoch synov garbiara Pišla. Pani Pišlová priala slovenským študentom, veď im dovolila, aby si v jej dome na dolnom konci Námestia sv. Trojice ¹³, v izbe s oknami obrátenými na námestie, otvorili čítareň. Andrej mal teda dosť možností stretnúť pôvabnú dvadsaťročnú Marínu, sestru svojich zverencov. Ináč to azda ani nemohlo byť – romantická láska v krásnom štiaavnickom prostredí nedala na seba dlho čakať. Keď potom Andrej odišiel na ďalšie štúdiá do Bratislavy, odnášal si v srdci obraz milovaného dievčaťa a sľub, že si budú verní... Ako však zladíť lásku k Maríne s láskou k národu a prácou preň, ktorú mladí slovenskí romantici zoskupení okolo charismatického vodcu Ľudovíta Štúra stavali nad všetko, a teda aj nad vzťah k žene? Ukázalo sa, že mladý básnik, ktorý uverejňoval svoje verše pod menom Andrej Sládkovič, sa rozhodol ísť vlastnou cestou: ako napísal – líubiť drahú vlast v peknej Maríne, drahú Marínu v peknej otčine „a obe v jednom objímať!“.

V drsnej klíme reálneho života sa však romantická láska len zriedkakedy dočká svojho naplnenia. Andrej to zistil po návrate z nemeckého mesta Halle, kde vyštudoval za kňaza. Marína síce chcela dostať vzájomnému sľubu, ale jej matka mala iný názor. Veď čo už je to za partiu, mladý, chudobný evanjelický kňaz? A tak sa Marína musela vydať za váženého pernikára Geržu.

Krehký príbeh Andreja a Maríny sa teda skončil ešte skôr, kým sa mohol zavŕšiť. Marínu pohltil život meštian-

EVANJELICKÝ KOSTOL Z KONCA 18. STOROČIA

skej ženy a matky. Starala sa o deti, ťažko prežívala smrť dcéry, odovdela a záver jej života najlepšie vystihujú jej vlastné slová „... duch ma bolí“. Andrej, ktorého básnická lýra znela čoraz zvučnejšie, jej mohol už len poslať rukopis svojej poémy nazvanej *Marína*. A tak sa plodom ich lásky stalo práve toto dielo, jedna z prvých a najkrajších ľúbostných básnických skladieb slovenskej literatúry všetkých čias. Na Sládkovičovu múzu si môžeme spomenúť pri jej hrobe na štiavnickom Evanjelickom cintoríne 15.

(PODĽA MILANA VARSIKA)

Príbehov z minulosti Banskej Štiavnice je prirodzene veľa a ich počet by sa ešte znásobil, keby sme do nich zahrnuli historiky spojené s postavičkou štiavnického Nácka. Baník Nácko a jeho druh Hancko žijú v miestnej slovesnej tradícii oddávna. Stelesňujú jednu zo stránok štiavnického genius loci. V skratke dobromyseľnej karikatúry približujú svojské videnia sveta drobného Štiavničana či Hodrušana, jeho predstavy o riešení veľkých aj malých problémov. Nácko je prešibaný, alebo si to o sebe aspoň myslí, je pyšný na svoj banícky stav a chlpsky vystatovačný, ale v núdzi radšej zvolí menej hrboľatý chodníček... A už vonkoncom nemá chuť púšťať sa do bitiek. S chuťou ošmekne v bani hutmana, najradšej by sa vyhol prísne dohľadu svojej Lény v zátiší baníckej krčmy, občas si zazávidí, ale nikdy neopúšťa rovinu umiernených riešení. Osobitnú vôňu a chuť Náckovým „špásom“ dodáva nárečie ich hrdinu, síce stredoslovensky spevavé, ale zdrsnené tvrdou výslovnosťou a prešpikované svojrázne prispôsobenými výrazmi prebratými predovšetkým z nemčiny, ktoré sa týkajú baníckej práce. Štiavnického Nácka stvárnjuje už roky s úspechom Jozef Osvald (na obrázku).

7 VÝZNAMNÝCH BANSKOŠTIAVNIČANOV

LITERÁT V SLUŽBÁCH CISÁRA

Keď budete obdivovať pôsobivý portál Rubigallovského domu v dolnej časti Námestia sv. Trojice 12, spomeňte si na jeho majiteľa, humanistického básnika, ale v rovnakej miere aj úspešného banského podnikateľa Pavla Rothana, vari známejšieho pod latinizovaným menom Rubigallus.

ERB RUBIGALLOVCOV NA PORTÁLI ICH DOMU

Pochádzal z Kremnice, narodil sa okolo roku 1510. Patril medzi prvých študentov z Uhorského kráľovstva, ktorí prišli študovať na univerzitu vo Wittenbergu. Bol tu žiakom veľkého humanistu a náboženského reformátora Filipa Melanchtona. Celou verejnou aj literárnou činnosťou Pavla Rubigalla prestupovala ako červená niť obava o vlasť a Európu zoči-voči narastajúcemu tlaku osmanskotureckej expanzie. Hoci protestant (v rokoch 1547 a 1548 sa zúčastnil na augsburskom sneme), v tejto veci bol zajedno s katolíckym cisárom. Nielenže sa zapojil do protitureckých bojov a organizovania obrany krajiny, ale poskytol dvoru aj nemalú pôžičku na vedenie vojny. Cisár Maximilián II. ho vymenoval za svojho radcu a v poslednom roku života (1577) sa stal aj štiavnickým banským komisárom. Ešte ako wittenberskému študentovi mu roku 1537 vyšla básnická skladba *Quere-la Pannoniae ad Germaniam* (Prosba Panónie ku Germánii), výzva, aby nemecké krajiny pomohli Uhorskému kráľovstvu v obrane proti Osmanom (roku 1545 napísal ešte jeden básnický list s podobnou výzvou). Rubigallova báseň *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani* (Opis cesty do Konštantínopola)

bola prvým cestopisným dielom našej staršej literatúry a zdrojom zaujímavých poznatkov o krajinách, ktoré autor precestoval ako člen delegácie uhorských stavov. Vergíliova *Bukolika* inšpirovala štiavnického humanistu k napísaniu idylickej skladby *Satyriscus*. Okrem ďalších diel hodno spomenúť aj Rubigallovu účasť na formulovaní nového banského poriadku cisára Maximiliána II., ktorým sa zjednotilo banské právo.

MEDZI MEDICÍNOU, PODNIKANÍM A POLITIKOU

Pozoruhodného Štiavničana Jána Gottfrieda Hellenbacha nám pri prechádzke Námestím sv. Trojice pripomína jeho dom, neskorší Banský súd (Berggericht 10, pozri v časti 7 rád...), dnes jedna z budov múzea. Narodil sa roku 1659. Medicínu študoval na univerzite vo Wittenbergu a veru robil česť dobrému menu svojej alma mater, keď sa jeho lekárskej starostlivosti zveril aj sám cisár Leopold I. Majetky, ktorými panovník ocenil služby doktora Hellenbacha, rozmnožili jeho zdedené bohatstvo a umožnili mu neskôr úspešne podnikáť. Medzitým sa však stihol zbližiť s hlavným oponentom viedenského dvora a vodcom protihabsburského odboja uhorských stavov Františkom Rákocim II. Napokon ho aj liečil. Z vôle svojho protektora sa stal roku 1703 správcom troch stredoslovenských banských komôr, baní, banských miest a kremnickej mincovne. Bolo to nanajvýš delikátna funkcia. Rákoci potreboval peniaze,

V ŽLTOM DOME BARÓNA HELLENBACHA DNES SÍDLI MUZEÁLNA EXPOZIČIA MINERALÓGIE

veľa peňazí, a barón Hellenbach mu ich v Kremnici razil na tisíce... Lenže akých! Bola to neslávne známe „libertáše“, za ktoré sa nedalo takmer nič kúpiť. Keď sa baníci proti tomu vzbúрили, doktor Hellenbach zabudol na Hippokratovu prísahu a vzburu dal mimoriadne krvavo potlačiť. Po porážke Rákociho povstania musel emigrovať do Poľska a vrátil sa až po amnestii roku 1711. Jeho banské podnikanie prekitalo a barón Hellenbach sa v rodisku už pokojne dožil bezmála sedemdesiatich rokov.

ZÁCHRANCA BANSKOŠTIAVNICKÉHO BANÍCTVA

Hlavný strojmajster banskoštiavnickej banskej komory Matej Kornel Hell sa zaslúžil o záchranu banského podnikania v banskoštiavnickej oblasti dvoma spôsobmi – ako tvorivý technik, ale aj ako smelý muž, ktorý vie svoju vec podporiť presvedčivými argumentmi a obhájiť aj proti autoritatívnej moci.

Matej Kornel Hell (1651 – 1743) pochádzal z Horného Slavkova v Čechách (hoci sa ako jeho rodisko nevyklučuje ani Kremnica). Do Banskej Štiavnice prišiel asi roku 1693 ako odborník na stavbu banských čerpacích strojov.

Jeho pôsobenie v štiavnickej banskej oblasti sa spája najmä s odvekým zápasom baníkov proti vode a o vodu. Podzemná voda v baniach bola zákerným nepriateľom ťažby drahých kovov, a to až natoľko, že mohla banské podnikanie celkom zlikvidovať. Preto bolo veľmi dôležité zdokonaľovať spôsoby, ako ju z podzemia dostať. Strojmajster Hell skonštruoval tri výkonné čerpacie stroje s pákovým prevodom (hovorili im *Stangenkunst*). Poháňalo ich vodné koleso, ktoré Hell zdokonalil. Zlepšil aj konštrukciu ďalších banských zariadení. História však osobitne oceňuje, že Hellow prístup k problému banskej vody bol komplexný. Tento problém mal totiž dve stránky – ak bolo v podzemí vody priveľa, na pohon strojov a úpravnicke práce zasa chýbala. Matej Kornel Hell spolu s kartografom Samuelom Mikovínom navrhli a realizovali originálny systém umelých vodných nádrží, známych ako banskoštiavnické tajchy (pozri v časti 7 rád...). Voda zachytená do týchto údolných nádrží sa roz-

vádzala k nižšie položeným šachtám a poháňala vodné kolesá čerpacích zariadení. Potom sa ešte využívala pri úprave rudy.

Za Rákociho povstania boli bane odsúdené na zánik – ich hlbšie časti zaliala voda. Povstalecký generál Berčeni chcel dokonca zničiť aj povrchové zariadenia na Vindšachte (dnešné Štiavnické Bane). Hell ho však presvedčil, že je schopný pomocou svojich čerpacích strojov zatopené časti baní opäť odvodniť a obnoviť ťažbu. Keď neskôr zasa Dvorská komora vo Viedni rozhodla, že sa do záchranu štiavnických baní už nebude investovať, Hellovi sa podarilo získať pre svoj plán odvodňovania samého panovníka a vydobýť ďalšiu podporu. Oplatila sa – Hellove technické zdokonalenia ušetrili banskej komore niekoľko tisíc florénov ročne.

V súvislosti s Matejom Kornelom Hellom nemôžeme nespomenúť jeho dvoch nadaných synov. Starší Jozef Karol (1713 – 1789) po otcovi zdedil technický talent, funkciu hlavného banského strojmajstra aj úlohu zlepšovať čerpanie vody z banských diel. A práve v tejto oblasti sa preslávil originálne riešenými zariadeniami. Najskôr skonštruoval vahadlový čerpací stroj a roku 1749 veľmi výkonný vodnostápcový, ktorý umožnil oveľa účinnejšie využívať vodnú energiu. Neskôr zostrojil ešte aj vzdušnotlakový stroj, používaný tam, kde sa nedala privádzať voda.

Maximilián Hell (1720 – 1790) sa stal astronómom. Pôsobil na Trnavskej univerzite a postavil tu astronomické observatórium. V rokoch 1768 – 1770 na pozvanie dánskeho kráľa Kristiána VII. absolvoval vedeckú výpravu na jeden z ostrovov v Severnom mori. Hella prijali za člena učených spoločností napríklad v Londýne, Paríži, Štokholme a Kodani. Meno tohto významného Štiavničana nesie jeden z mesačných kráterov.

MUŽ VEDECKÉHO POZNANIA A TECHNICKÉHO ČINU

Skromná pamätná tabuľa na dome č. 10 na ulici Andreja Kmeťa informuje, že v tomto dome vyučoval svojich žiakov matematik a kartograf Samuel Mikovíni. Pripomínajú ho však

aj dôkladné mapy a výstižné ilustrácie, ktorých bol tvorcom. Najznámejšie sú tie, ktoré vytvoril do priekopníckeho vlastivedného diela polyhistora Mateja Bela *Notitia Hungariae novae historico-geographica*.

Samuel Mikovíni pochádzal z Cinobane-Turíčok (*1686). Najskôr sa v Norimbergu vyučil za ryta, potom študoval matematiku v Altdorfe

a Jene, kartografiu vo Viedni. Do Banskej Štiavnice prišiel ako takmer päťdesiatročný muž s povestou všestranného vzdelanca a autoritou vynikajúceho matematika. Ako kartograf vytvoril a uplatňoval vlastnú kartografickú metódu. Bol to však aj typický technik, muž praxe a dobrý organizátor. Ukázalo sa to najmä v čase, keď projektoval hrázde a viedol vodohospodárske regulácie na Dunaji a Váhu. Panovníčka Mária Terézia mu zverila spracovanie plánov nového kráľovského paláca v Budíne. V Banskej Štiavnici najskôr kreslil mapy a plány pre potreby banskej komory a roku 1735 založil Banícku školu, prvú vyššiu technickú školu na Slovensku. Vyučoval na nej matematiku, fyziku a banské meračstvo. Veľký dôraz kládol na to, aby jeho žiaci, banskí praktikanti, mali možnosť vedomosti si overovať v praxi. Pokračoval v zhotovovaní banských máp, zdokonalil metodiku banského meračstva, pomáhal pri projektovaní a výstavbe banských technických zariadení a systému vodných nádrží.

Samuel Mikovíni aj neskôr, ako inžinier banskej komory, spolupracoval na rozličných najmä vodohospodárskych projektoch. Zomrel roku 1750, pri návrate do Banskej Štiavnice z meračských prác pri Trenčíne. Málokto vie, že bol členom Pruskej akadémie vied v Berlíne a že Maďarská banská a hutnícka spoločnosť od roku 1950 udeľovala medailu nesúcu jeho meno.

MIKOVÍNIHO DOM S PAMÄTNOU TABUĽOU

BOJOVNÍK PROTI BANÍCKYM CHOROBÁM

Od roku 1873 pôsobil v Banskej Štiavnici MUDr. Imrich Tóth, rodák z maďarského mestečka Ságvár (*1844) a žil tu až do smrti roku 1928. Bez nadsádzky možno povedať, že tento maďarský lekár všetky tieto roky obetavo venoval prevažne slovenským baníkom.

Ako banský lekár aj ako medzinárodne uznávaný bádateľ v oblasti typických baníckych chorôb. Zaslúžil sa tak o nadviazanie na tradíciu Banskej Štiavnice ako strediska vedeckého pokroku vo všetkom, čo súviselo s baňami a baníctvom. Baníci tých čias platili daň za svoju prácu v podzemí stratou zdravia. Trpeli napríklad ankylostomiázou, črevnou chorobou vyvolávanou červom mechúrnikom dvanásnikovým (v tých časoch ju poznali pod menom *bergsucht*), ale kvárila ich aj otrava olovom (olovienka) a samozrejme tuberkulóza. To všetko komplikoval všadeprítomný alkoholizmus.

Doktor Tóth podrobne skúmal prejavy týchto chorôb, sledoval najnovšie poznatky lekárskej vedy a podarilo sa mu objasniť najmä súvislosti medzi chorobou a pracovnými podmienkami baníkov. O ankylostomiáze písal do odbornej tlače doma aj v zahraničí, prednášal na mnohých lekárskech podujatiach.

Neostal však len pri výskume, ale vytrvalo presadzoval opatrenia na odstránenie príčin tejto pliahy zmenou pracovných podmienok, zlepšením hygieny a odstránením zdrojov nákazy v baniach. Banská správa mu nie vždy a nie vo všetkom bola ochotná vyjsť v ústrety, ale faktom je, že sa v štiavnickom baníckom prostredí tzv. *bergsucht* postupne zlikvidovať, hoci v iných revíroch stále vyčíňal. Zato pri boji proti olovienke doktor Tóth narazil na tvrdý odpor banských úradov, lebo šlo o nákladnejšie a náročnejšie opatrenia. Dokonca mu zakázali, aby sa vedecky zaoberal baníckymi chorobami. Keď navrhol zakázať predaj alkoholických nápojov meste, nahnevaná mestská rada sa neúspešne pokúsila dosiahnuť, aby mu odňali lekárskeho diplom...

OD MODERNIZÁCIE BANÍ PO DEJINY BANÍCTVA

S menom Antona Pécha sa v Banskej Štiavnici môžete stretnúť prinajmenej dva razy. Napríklad v názve Péchovej ulice, na ktorej stojí budova tzv. starej nemocnice (v jej miestnostiach pred nedávnom objavili zaujímavé nástenné maľby) a oproti nej Skautský dom – stredisko slovenských skautov. Nuž a na štiavnickom tzv. panskom cintoríne, kde je pochovaný ¹⁶. Lenže s jeho menom sa predovšetkým spája veľká modernizácia baníctva v tomto meste v druhej polovici 19. storočia. A vlastne aj jeho záchrana – ako skúsený banský riaditeľ totiž pochopil, že po poklese cien striebra na svetových trhoch treba hľadať nové možnosti. Jeho návrh sústrediť sa na ťažbu olovnato-zinkových rúd sa osvedčil.

Anton Péch pochádzal z Rumunska, narodil sa v Oradei roku 1822. Štiavnické strmé cesty a chodníčky spoznal už ako šestnásťročný študent na Banskej akadémii. Roku 1844 sa stal vedúcim banských závodov v banskoštiavnickom revíre. Neskôr mal možnosť poznatky a skúsenosti získavať po celej habsburskej ríši. Od roku 1873 ich dôkladne zúročil – bol 26 rokov banským riaditeľom v Banskej Štiavnici. Spolupracoval na konštruovaní vrtáčiek a vrtacích vozov, bol autorom zariadenia na zachytávanie ťažných klieťok, ale aj tvorcom novej metódy spracovania banských máp, ktorá sa neskôr rozšírila aj za hranice Uhorska. Okrem toho zhromažďoval a spracúval materiály o dejinách baníctva v stredoslovenskej oblasti a vydal na túto tému tri historické diela (ďalšie vydal jeho vnuk roku 1967). Roku 1879 ho zvolili za člena korešpondenta Uhorskej akadémie vied. V Banskej Štiavnici žil aj po odchode do výslužby. Umrel roku 1895.

MALIAR ŠTIAVNICKEJ KRAJINY

V dejinách slovenského výtvarného umenia je Banská Štiavnica neoddeliteľne spojená s maliarom Jozefom Kollárom, ktorý sa v tomto meste narodil, okrem študentských rokov

ZIMNÝ TRH V BANSKEJ ŠTIAVNICI, OLEJ JOZEFA KOLLÁRA Z ROKU 1936

tu prežil celý život (1899 – 1982) a originálne stvárnil Štiavnicu a jej okolie vo svojom rozsiahlom diele. Starší Štiavničania vám radi ukážu záhradu s domom vysoko nad mestom, kde tento svojský umelec žil a pracoval. V Galérii Jozefa Kollára (pozri časť 7 rád...) sa môžete oboznámiť s veľkou časťou jeho diela.

Mesto a štiavnická krajina boli hlavným motívom Kollárových obrazov. Mesto z rozličných zorných uhlov, kolorit jeho uličiek, výjavy z trhov, jarné, jesenné a zimné sady. Raz stvámené v drsnom, priam pošmúrnom tóne, inokedy prežiarené slnkom...

Z plejády popredných osobností vedy, techniky a kultúry spojených s Banskou Štiavnicou ako svojím rodom, miestom štúdií alebo pôsobiskom spomeňme ešte aspoň slovenského dramatika obdobia humanizmu Pavla Kyrmezera, z 19. storočia profesorov evanjelického lycea Daniela Licharda a Samuela Ormisa, slovenského básnika Andreja Sládkoviča (pozri časť 7 príbehov...), maďarského básnika Sándora Petőfiho a prozaika Kálmána Mikszátha, z 20. storočia spisovateľov Jozefa Horáka či Antona Hykischa, maliarov Jaroslava Augustu a Edmunda Gwerka... Narodil sa tu aj slávny fotograf skupiny Beatles Dežo Hoffmann, v laboratóriách priemyselnej školy uskutočňoval svoje výskumy český nositeľ Nobelovej ceny za chémiu Jaroslav Heyrovský...

7 BANSKOŠTIAVNICKÝCH DIVOV

Staroveký svet mal svojich sedem divov. Banská Štiavnica ich má viac, hoci – popravde povedané – tieto divy majú štiavnické rozmery aj štiavnický kolorit. Bez oboznámenia sa s nimi by však návštevník nášho mesta o čosi prišiel...

V ŠTIAVNICI NA SV. PETRA A PAVLA KAŽDOROČNE PADÁ SNEH

Táto veta nepochybne vyvolá údiv nad štiavnickými klimatickými anomáliami. Veď sviatok Petra a Pavla signalizuje koniec školského roku a začiatok leta, teplého ročného obdobia! A preto sa tento štiavnický div zdá neuveriteľný. Ak by však niekto uzavrel stávkou, že to nie je pravda, istotne by prehral. V tomto prípade totiž nie je reč o sviatku týchto svätých, ale o ich sochách na priečelí farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie 4 (pre Štiavničanov nemecký kostol). Keď sneží, vždy sneží aj na ne a sneh ich zaodeje do pôsobivého hávu. Je teda celkom jasné, že na sv. Petra a Pavla u nás v Štiavnici každoročne padá sneh.

ZÁHADNÉ RUČIČKY RADNIČNÝCH HODÍN

Kto chce zistiť presný čas podľa štiavnických radničných hodín, musí rátať s prekvapením. Ukazujú čas, ktorý sa ani len približne nezohoduje s tým, ktorý pozorovateľ odhaduje. Až po vysvetlení, že ich ručičky sú nasadené opačne než na ostatných hodinách, a teda veľká ukazuje hodiny a malá minúty, si zmätený cudzinec môže vydýchnuť. Ide len o jeden zo štiavnických divov. Vznikol pri prestavbe radnice v 18. storočí a exis-

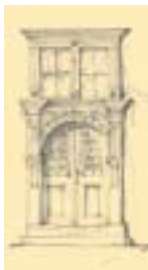
tujú preň viaceré vysvetlenia. Podľa jedného hodinársky majster pochádzal z kraja, kde bolo zaužívané takéto inštalovanie ručičiek. Podľa iného ich zakladal majstrov učeň a pod prísny dohľadom pánov z mestského magistrátu, zneistený toľkou zodpovednosťou, si ručičky jednoducho poplietol. Na chybu sa prišlo až po odchode hodinárov z mesta... Nuž a koluje ešte jedna verzia: radní páni usúdili, že hodina je dlhšia ako minúta, a tak jej patrí aj dlhšia ručička. A napokon verzia navyše – pri kalodácii hodín sa viac vypilo a chybu si nik nevyšmol...

KOZA UVIAZANÁ O KOMÍN

Obyvatelia baníckych domčekov na svahoch okolo Banskej Štiavnice kedysi chovali veľa kôz. Koza je zviera užitočné, priam stvorené do gazdovstva chudobného baníka. Na krmu je totiž nenáročná. Stačí priviazať ju kdesi v záhrade a obživí sa aj z najmenej zelene. Lenže záhrady sú v Štiavnici veľmi strmé, neraz priam na úrovni strechy baníckeho domčeka. Majiteľ takéhoto stavania mohol svoju kozu pokojne uviazať o komín – ušetril kolík a nemusel sa báť, že spásie aj susedovu trávu.

POSCHODIE A PRÍZEMIE SI VYMENILI ROLY

Domy v Banskej Štiavnici sú rozložené v neuveriteľne členitom teréne. Tak sa stane, že z cesty či chodníka vstúpime do domu najskôr na prvé či druhé poschodie a až potom sa po schodoch dostaneme na prízemie. Kto neverí, môže sa o tomto dive presvedčiť priamo v strede mesta. Do nižšieho podlažia zadnej časti Oberaignerovho domu na Námestí sv. Trojice sa dostaneme cez prvé poschodie vchodom zo Starozámockej ulice 19 s krásnym portálom, vyzdobeným motívmi viničných listov a hrozna. Z Námestia sv. Trojice možno vojsť na prízemie prednej časti.

VSTUP DO OBERAIGNEROVHO DOMU

VODA TEČIE PO MOSTE

Mosty sa všade na svete stavali nato, aby ľudia mohli prechádzať nad riekami či potokmi. V Štiavnici to bolo naopak – po moste tiekla voda, ľudia a povozy prechádzali pod mostom. V minulosti totiž nad cestou do Banského Studenca (Kolpách) v Kysihýbli vybudovali akvadukt, ktorým voda z Banského Studenca tiekla do Štiavnice. Tak vznikol ďalší štiavnický div. Akvadukt, dnes už bez vody, možno uvidieť na ľavej strane pri ceste do Banského Studenca.

BÝK V KOMÍNE

Môže byť na svete taký komín, aby sa doň zmestil celý býk? V Štiavnici áno. Nie je to však komín na streche domu. Komínmi sa nazývali aj vetracie otvory banských diel. Keď do takéhoto komína spadol býk, čo sa pásol na lúke, musel veru v šesťmetrovej hĺbke stráviť noc – vyškriabať sa z komína bolo nad jeho sily. Museli ho vytriahnuť banskí záchranári. Všetkých prekvapilo, že mohutné zviera neutrpelo nijaké zranenie, ba ani nebolo v šoku. Len čo býka postavili na nohy, s chuťou sa pustil do šľavatej trávy, akoby noc v komíne bola iba bezvýznamnou epizódou v jeho býčom živote...

EŠTE JEDEN DIV S HODINAMI

Výhľad z Nového zámku umožňoval včas zistiť príchod nevolaných hostí. Stráž na veži musela každú štvrt hodinu trúbením ohlásiť, že bdie a mestu nehrozí nijaké nebezpečenstvo. Tak vznikli štiavnické živé hodiny. V našich časoch túto tradíciu obnovili a ešte donedávna zaznieval z Nového zámku každých pätnásť minút hlas trúбки. Pre návštevníkov nášho mesta to bola zaujímavá atrakcia, pre Štiavničianov pripomenutie, ako rýchlo beží čas... Dnes namiesto trúбки po odbití celej hodiny na radničnej veži počúvame ľubozvučné melódie zvonkohry.

(TEXTY O JEDNOTLIVÝCH JAVOCH SÚ SPRACOVANÉ PODĽA PUBLIKÁCIE MARIÁNA LICHNERA A IGORA LACKOVIČA ŠTIAVNICKÉ DIVY, 1998)

7 BANSKOŠTIAVNICKÝCH KULINÁRSKÝCH ŠPECIALÍT

Tradičné štiavnické jedlá boli jednoduché, nenáročné na suroviny a pracovné postupy. Tá podoba, v ktorej ich poznáme dnes, vyrástla zo stravovacích praktík baníckych domácností, okorenených zrejme aj zvyškami kulinárskeho odkazu štiavnických meštianskych domov. Sú to pravdaže jedlá typické aj pre širšie okolie Banskej Štiavnice a vyskytujú sa vo viacerých variantoch. Naša ponuka si teda nerobí nároky na úplnosť a jednoznačnosť. Napriek tomu veríme, že niektoré z jedál pripravených podľa týchto receptov vám pripomenú čas strávený v Banskej Štiavnici...

ŠTIAVNICKÝ TROKŠIAR

500 g hladkej múky, 175 g masla, 2 dl teplého mlieka, 1 vajce, 300 – 350 g oškvarkov (podľa toho, ako sú mastné), 30 g kvasníc, štipka soli, rasca

Postup:

Do múky pridáme maslo, mlieko, kvasnice, soľ (môžeme si najprv urobiť kvások ako pri klasickom kysnutom cestu). Vypracujeme cesto a dáme ho vykysnúť na teplé miesto. Vykysnuté cesto rozvaľkáme na pomúčenej doske na hrúbku asi 2 cm. Oškvarky, ktoré sme si už predtým pomleli nadrobno, rozdelíme na tri dávky. Prvú nanesieme na rozvaľkané cesto a celok sformujeme do bochníka, ktorý necháme chvíľu (asi 15 minút) odležať. Takýto postup opakujeme ešte dva razy. Potom bochník opäť rozvaľkáme, vložíme ho na maslom vymastený plech, nožikom zľahka vyznačíme mriežku, posypeme rascou, potrieme vaječným bielkom a dáme piecť do rúry vyhriatej na 180 °C. Štiavnický trokšiar najlepšie chutí teplý.

(PODLA 92-ROČNEJ MÁRIE OSVALDOVEJ)

ŠTIAROC

1 kg zemiakov, 300 g krupice alebo hrubej múky, jedna veľká cibuľa, troška tuku, soľ

Postup:

Zemiaky obielime, pokrájame na kolieska a dáme variť. Keď sú uvarené do polomäčka, zlejeme z nich vodu, ale odložíme si ju, budeme ju ešte potrebovať. Potom roztláčime zemiaky a pridáme k nim krupicu alebo hrubú múku. Všetko dôkladne zmiešame na kašu. Ak by sme ju mali prihustú, prilejeme do nej potrebné množstvo vody zlatej zo zemiakov. Povaríme na miernom ohni 5–10 minút. Napokon si pripravíme omastok – cibuľu pokrájame nadrobno a na tuku opražíme dozlatista. Potom ju pridáme do kaše a dobre premiešame. Porcie štiarocu na tanieroch budú ešte lákavejšie, ak ich polejeme tukom s opraženou cibuľou.

(PODLA KAROLA MELCERA)

PRÍVAROK Z BUGÁROV ALEBO FAZUĽA CHUDOBNÝCH

500 g bugárov (veľká farebná fazuľa), pár zemiakov, 1 dl mlieka, hladká múka, soľ, cukor, ocot

Postup:

Bugáre preberieme, umyjeme a namočíme do studenej vody asi na desať hodín (najlepšie na noc). Vody by nemalo byť veľa, len toľko, aby zakryla bugáre na dne hrnca. Potom ich varíme v tej istej vode, v ktorej boli namočené, až do zmäknutia. Zemiaky olúpeme, pokrájame na kocôčky a pridáme k bugárom ešte pred ich dovarením. Keď sú bugáre aj zemiaky mäkké, vlejeme k nim zátrepku, ktorú sme si urobili z mlieka a hladkej múky. Celok ešte chvíľku povaríme a hotový prívarok nakoniec dochuťíme cukrom a octom. To, s čím tento prívarok budeme jesť, závisí od našich možností a chuti.

(PODLA KAROLA MELCERA)

NUDLFANC

*Polohrubá múka, pomleté orechy, maslo, 1 vajce,
slivkový lekvár, soľ*

Postup:

Z polohrubej múky, vajca a soli vypracujeme rezancové cesto (bez vody!). Rozvaľkáme ho, nakrájame hrubé rezance, dáme ich do vriacej vody a varíme 4 – 6 minút. Po uvarení domäkka rezance polejeme roztopeným maslom, posypeme pomletými orechmi a dochutíme slivkovým lekvárom.

(PODĽA PAVLA BALŽANKU)

**BACEKÝCHLE ČIŽE
PEKÁRSKA POTUPA**

Toto jedlo pripravovali štiavníckí pekári z nepodarených rožkov, ktoré nemohli ponúknuť zákazníkom.

Rožky, cukor, maslo, mak alebo bryndza

Postup:

Rožky nakrájame na kotúčky. Z vody a cukru uvaríme sirup, rozpustíme v ňom maslo (podľa množstva nakrájaných rožkov) a polejeme ním rožky. Napokon to všetko posypeme makom, ale ak uprednostníme slanú verziu, tak bryndzou.

(PODĽA ANTONA GREGUSSA)

ŠTIAVNICKÝ KOLÁČ

*200 g hladkej múky, 6 vajec, 50 g hrozienok, 200 g medu,
60 g pomarančovej kôry, 1/2 kávovej lyžičky jedlej sódy,
mletá škorica, práškový cukor*

Postup:

Ohriaty med zmiešame so štyrmi žĺtkami, jedlou sódou a troškou mletej škorice. Zmes necháme pol hodiny odležať, potom

do nej pridáme hrozienka a nastrúhanú pomarančovú kôru. Šesť bielkov vyšľaháme na tuhý sneh, vmiešame ho do cesta a zároveň pridáme múku. Pekáč dobre vymastíme a posypeme múkou. Vložíme doň cesto a pečieme asi hodinu v horúcej rúre. Na druhý deň nakrájame a posypeme práškovým cukrom.

(PODĽA RUKOPISNÉHO RECEPTU KLÁRY JANDOVEJ)

**KRAMPAMPULA
(TEPLÝ ALKOHOLICKÝ NÁPOJ)**

1. variant

Pravá štiavnícká banícka krampampula

*1 l vodky (resp. čistého liehu), údená slaninka,
kryštálový cukor*

Postup:

Slaninu pokrájame na drobné kocky a na rajnici ju smažíme na miernom plameni. Keď začína hnednúť, pridáme vodku (ak použijeme čistý lieh, rozriedime ho najskôr dvoma decilitrmi prevarenej vody). Pridáme dve lyžice kryštálového cukru, zamiešame a privedieme do varu a okamžite odstavíme (nesmie sa ďalej variť!). Podávame teplé.

2. variant

Pravá štiavnícká krampampula pre ženy

*1/2 litra rumu, 150 g kryštálového cukru,
osminka (125 g) masla*

Postup:

Maslo dáme rozpustiť, pridáme cukor a urobíme jemný karamel. Hotový karamel zalejeme rumom, privedieme do varu a hneď odstavíme. Podávame teplé.

(PODĽA KAROLA MELCERA)

7 BANSKOŠTIAVNICKÝCH VYCHÁDZOK A VÝLETOV

Naše námety na sedem vychádzok v Banskej Štiavnici a jej bezprostrednom okolí sú len zlomkom zoznamu vychádzkových, turistických či cykloturistických chodníkov a cestičiek, ktoré Banská Štiavnica roztvára pred svojimi návštevníkmi. Nie je to sprievodca, ale čosi ako prvá orientácia. Ďalšie možnosti vyčítame z mapy a podrobného sprievodcu.

TO NAJLEPŠIE Z BANSKEJ ŠTIAVNICE

Trvanie asi 3 hodiny. Nenáročná prechádzka mestom, počas ktorej spoznáme a uvidíme všetko, čo v Banskej Štiavnici stojí za to spoznať a vidieť.

Prechádzka sa začína na Námestí sv. Trojice. Jeho dominantou je monumentálny Morový stĺp, postavený ako výraz vďaka za odvrátenie epidémie v 18. storočí. Námestie je lemované meštianskymi domami postavenými v 15. a 16. storočí. Ešte aj dnes, po stáročiach, reprezentujú bohatstvo a majestátnosť štiavnických waldbürgerov a ringbürgerov. Niektoré z týchto domov neskôr slúžili ako verejné budovy, napríklad Hellenbachov dom (Berggericht) 10, kde sídlil Banský súd. V prvom dome

BANIČKA OMŠA PRED SÚSOŠÍM SV. TROJICE (MOROVÝ STĹP Z POLOVICE 18. STOROČIA)

v ľavom rade bola kedysi fara a neskôr lesnícka katedra akadémie. V dome rodiny Rubigallovcov 12 dnes sídli mestská informačná kancelária. Medzi honosnými meštianskymi domami pokračujeme hore námestím, napravo mináme budovu Evanjelického lýcea 20. Nad budovou lýcea odbočíme doľava na Starozámockú ulicu a prideme k Sta-

ČLENITÁ STRECHA KLOPAČKY (VPRAVO) A POHLAD NA JUŽNÚ ČASŤ MESTA S KALVÁRIOU

rému zámku 1 (bližšie v časti 7 štiavnických dominánt). Odtiaľ sa vrátíme lomenými schodmi naspäť do mesta a vydáme sa doprava ku Klopačke. Dnes je tu zaujímavá čajovňa, ale v minulosti sa z jej veže klopaním na drevenú dosku zvolávali baníci do práce. Kedysi tu sídlila banícka pokladnica, ba aj väzenie.

Z Klopačky je to iba pár minút na zďaleka viditeľný Nový zámok 2. Akoby sa vznášal nad mestom a ubezpečoval jeho obyvateľov, že ich chráni ako kedysi pred nebezpečenstvom (bližšie v časti 7 štiavnických dominánt). Z Nového zámku zídeme popri amfiteátri Novozámockou ulicou a pri budove Špeciálnej školy odbočíme doprava na úzky chodník, ktorý sa neskôr stáča vľavo a mení sa na dlhé schodisko, kadiaľ sa dostaneme (neskôr aj pomedzi domy) na hlavnú ulicu Andreja Kmeťa. Takéto chodníky a schodiská sú pre Banskú Štiavnicu charakteristické. Neuveriteľnou spleťou spájajú ulice a uličky, vytvárajú užitočné skratky a hoci sú strmé, každú chvíľu na nich stretnete Štiavničana, ako sa pomaly, stúpajúc zo schodu na schod, vracajú z nákupu či z kostola. Neprestajne sa nám otvárajú nové a nové obrazy mesta. Hlavná ulica sa smerom dole rozdeľuje a my si vyberieme hornú vetvu. Od sochy kňaza a prírodovedca Andreja Kmeťa dobre vidieť fasádu Kammerhofu 6 (bližšie pozri v časti 7 štiavnických dominánt).

Popri budove bývalého Katolíckeho spolku (predtým jezuitický kláštor) vpravo, nad sochou Andreja Kmeťa a popri Hellovom dome 23 (bývalá preprahacia stanica dostavníkovej

pošty a zájazdny hostinec) prideme k bráne do hornej časti Botanickej záhrady s jedinečným komplexom štyroch budov bývalej Banskej a lesníckej akadémie, prvej technickej vysokej školy na svete (bližšie pozri v časti 7 *Štiavnických dominánt*). Botanická záhrada vznikala od 30. rokov 19. storočia a slúžila potrebám výučby lesníckych vied. Rastie tu okolo 250 drevín, domáчих aj cudzokrajných, pozoruhodné v tomto klimatickom pásme sú napríklad sekvoje a cédre. Po prehliadke záhrady vystúpime na Dolnú ružovú ulicu, z ktorej je opäť pekný výhľad na historické centrum mesta a typické banícke osídlenie na protiahlych svahoch, takže si našu doterajšiu prechádzku môžeme príjemne zrekapitulovať vracajúc sa touto ulicou na Námestie sv. Trojice.

KLINGERSKÁ VYCHÁDZKA

Trvanie asi 1,5 hod., pomerne pohodlná vychádzka typickou štiavnickou montánnou krajinou.

Vychádzka k vodnej nádrži Klinger je už roky jednou z najobľúbenejších medzi Štiavničanmi aj návštevníkmi mesta. Ponúka možnosť spoznať, ako je mesto jedinečne včlenené do prírodného prostredia. Súčasne ju môžeme využiť na kúpanie a príjemný odpočinok pri vode.

Výlet začneme na Námestí sv. Trojice. Okolo radnice prejdeme na Sládkovičovú ulicu a pokračujeme hore ňou. Nad cestou vpravo je Klopačka 7. Cesta stúpa popri bývalom Kostole Panny Márie Snežnej 5 k poslednému zachovanému zvyšku vonkajšieho opevnenia mesta, renesančno-barokovej Piargskej bráne 24. Cez ňu pokračujeme prudším stúpaním vpravo popri cintoríne na plošinu s križovatkou ciest (vpravo tenisové kurty). Z križovatky ciest odbočuje chodník s červenou značkou a lesom po vrstevnici nás dovedie až k vodnej nádrži (tajchu) Klinger.

Nádrž bola vybudovaná roku 1759. Voda z nej poháňala čerpace zariadenie šachty Žigmund. Od začiatku 20. storočia je vyhladávanou turistickou lokalitou. Štiavničania hojne využívali možnosť kúpania, pri čom im slúžili zariadenia plavární.

Pestovali sa tu vodné športy (svojho času sa práve tu hrávali zápasy celoštátnej ligy vo vodnom póle a vyrástli tu viacerí štiavnickí výkonní plavci). Kúpanie a opaľovanie na brehu jazera Klinger bolo neodmysliteľnou súčasťou leta banskoštiavnických rodín.

Ak cieľom našej vychádzky nebolo kúpanie v jazere Klinger, prejdeme po hrádzi a vystúpime chodníčkom na cestu. Po nej sa pohodlným stúpaním asi o polhodinu dostaneme do starej banskej osady Horná Roveň. Cestou si všimneme vpravo prepadlisko, kde v minulosti stála šachta Weiden, a o kúsok vyššie (na mieste dnešného kynologického cvičiska) bola kedysi vyhĺbená šachta Amália. Obidve tieto banské diela stratili svoj význam už v 19. storočí.

Po príchode medzi domy Hornej Rovne (oproti hasičskej zbrojnici) odbočíme doprava a čoskoro sa ocitneme na konci asfaltovej cesty. Máme pred sebou areál opusteného banského závodu Šachta Roveň. Na pravom horizonte dominujú siluety troch križov Rovnianskej kalvárie, ktorá je našim cieľom. Vystúpime k nej prastarou lipovou alejou s kamennými blokmi. Dnes už zvetrané reliéfy a nápisy na nich vyznačovali zastávky križovej cesty.

Odmenou za námahu nám bude nádherný výhľad do priesotoru, ktorý bol v dávnych geologických dobách štiavnickým stratovulkánom. Jeho aktivita sa zaslúžila o vznik rudných ložísk v tejto oblasti. Vpravo je horizont ozdobený majestátnym Sitnom.

PŮSOBIVÁ SILUETA KALVÁRIE NA HORNEJ ROVNĚ

HREBEŇOVÁ TÚRA ČERVENÁ STUDŇA – RICHNAVA

Trvanie asi 3,5 hod. Výlet so všetkými pôvabmi hrebeňovej túry.

Veľkou prednosťou tejto hrebeňovky sú nádherné výhľady do banskoštiavnickej kaldery (prepadnutý vrchol sopečného kužeľa), na druhej strane hrebeňa do hlbokých dolín siahajúcich až po Hron, s horskými chrbátmi Vtáčnika a Kremnických vrchov na západnom horizonte. Navyše táto trasa na niekoľkých miestach vedie súbežne s náučnými chodníkmi vybudovanými správou Chránenej krajiny Štiavnické vrchy, takže sa môžeme čo-to dozvedieť aj o prírode a histórii kraja.

Východiskom nášho výletu bude sedlo Červená studňa. Do sedla sa dostaneme po ceste na Hodrušu, resp. Sklené Teplice, najlepšie však pešo z Námestia sv. Trojice. Najskôr stúpame hore námestím a potom zeleno označenou cestou, ktorá sa zmení z dláždenej na neudržiavanú a vedie nás až k Veľkej vodárenskej nádrži (vpravo, najstaršia a najbližšia z centra mesta). Pokračujeme na rovinku s križovatkou ciest a prameňom nazvaným podľa sochy sv. Jána Nepomuckého Jankov prameň (jeho vodu si vraj veľmi cenili miestni krčmári, lebo nemútila pálenku pri riedení; my máme poslednú možnosť doplniť si zásoby vody). Tu nájdeme aj začiatok náučného chodníka Staré mesto. Pokračujeme strmším chodníkom vľavo k jazeru Na Červenej studni a na križovatku štátnych ciest. Je to východisko dvoch náučných chodníkov. Našou značkou sa tu stáva červená, ktorá nás vedie hrebeňom až po sedlo Peciny nad Richnavskými jazerami. Začiatok hrebeňovky vedie súbežne s Geologickým náučným chodníkom. Po dosiahnutí hrebeňa sa ďalej držíme červenej značky a prichádzame do oblasti jedinečných výhľadov na obidve strany hrebeňa: dramatického, priam leteckého na Banskú Štiavnicu, a upokojujúceho do hĺbok dolín s ligotavými hladinami vodných nádrží (predovšetkým Hodrušskej). Priamo pred nami sa týči Sitno.

Zo sedla Peciny máme niekoľko možností ako pokračovať. Po modrej značke sa zdatnejší turisti dostanú až na Sitno,

unavenejší môžu zbehnúť dolu lúkou a osviežiť si nohy v Richnavskom jazere. Potom už len počkať na najbližší autobus a vrátiť sa do Štiavnice.

PO NÁUČNOM CHODNÍKU ŽILA TERÉZIA

Trvanie 2 – 3 hodiny, trasa vedie zväčša po vrstevnici, pekné výhľady na mesto.

Okolie Banskej Štiavnice je príkladom vplyvu ľudskej hospodárskej činnosti, konkrétne baníctva, na krajinu. Stačí prejsť s otvorenými očami po náučnom chodníku Žila Terézia v Chránenej krajiny Štiavnické vrchy.

Východiskom tejto turistickej cesty je sedlo Červená studňa (pozri aj hrebeňovú túru Červená studňa – Richnavské jazero). Stretajú sa tu tri náučné chodníky: Staré mesto, geologický a náš, po ktorom sa pustíme. Putovanie po žile Terézia nie je turisticky náročné, ale zato naozaj vďačné. Nielenže získame zaujímavé poznatky, ale sa aj pokocháme výnimočnými výhľadmi a navyše si užijeme čarovného lesného ticha.

Na trase náučného chodníka prejdeme 16 stanovíšť, obhliadneme si pozostatky najstaršej baníckej činnosti na tomto

TRASU NÁUČNÉHO CHODNÍKA VYZNAČIJÚ INFORMAČNÉ TABULE

území a cestou navštívime aj Ottergrundskú vodnú nádrž, najvyššie položenú z celého systému nádrží. Opäť nás bude lákať pohľad zhora na malebné zoskupenie meštianskych domov v historickom centre Banskej Štiavnice, od ktorých sa na oboch stranách rozbiehajú domčeky baníkov.

Hoci hlavným motívom náučného chodníka je banská činnosť a jej vplyv na krajinu, je tu ešte aj botanická hodnota tohto územia, ktorá vyvoláva záujem. Napríklad miešanie teplomilných a horských druhov, výsadba nových druhov drevín na plochách, kde boli pôvodné lesy intenzívnou ťažbou pre potreby baní zdecimované, odvážne pokusy dávnych Štiavničanov zúrodniť strmé svahy, kde sa políčka po márnom zápase s prírodou premenili na pasienky. Dokument stáročného zápasu o prežitie v tomto kraji.

S troškou šťastia uvidíme vzácnu salamandru škvrnitú a dozaista aj srnky, ktoré časom zabľúdia až do okrajových záhrad mesta. A k tomu patrí všadeprítomný spev vtákov. Pri peknom počasi dovidieť aj na hrebeň Nízkych Tatier a Poľany.

KOLPAŠSKÁ CYKLOTRASA

Trasa meria asi 20 km a možno ju zvládnuť za dve hodiny. Nenáročný, ale efektný cyklistický výlet.

Keď sa o banskoštiavnickom okolí hovorí ako o raji cykloturistiky, nie je to nadsádzka. Bicykel umožní návštevu viacerých zaujímavých lokalít v priebehu jediného dňa, teda čosi, čo je pre pešieho turistu nedosiahnuteľné.

Charakter kolpašskej cyklotrasy a množstvo zaujímavostí na nej sú dostatočným dôvodom, aby sme svoje turistické aktivity v Banskej Štiavnici začali práve tu. V jej prospech hovorí aj mierna premávka na ceste, po ktorej ideme, hoci so stretnutím s automobilom musíme rátať aj vo chvíli vrcholného zážitku z krásnej scenérie.

Štartujeme z dolného konca Banskej Štiavnice (námestie Križovatka s autobusovými zastávkami). Najskôr stúpame po ceste smerom na Banský Studenec (čo je dnešný názov starej banskej osady Kolpachy – pôvodne Goldbach). Už hodný kus

za mestom prechádzame popri Arboréte v Kysihýbli (kedysi súčasť Banskej a lesníckej akadémie, dnes študijná plocha Lesníckeho výskumného ústavu). Prijemná lesná cesta nás zavedie až do Banského Studenca. Cesta kopíruje trasu bývalého banského jarku, ktorý privádzal vodu z Kolpašskej vodnej nádrže do banského závodu v Štiavnici. Prejdeme Banským Studencom až na horný koniec a pri autobusovej zastávke odbočíme doľava na asfaltovú cestu. Asi po 500 metroch prídeme na križovatku, ak sa chceme okúpať v Kolpašských jazerách, odbočíme doľava, k chate Bačíkstavu. Inak pokračujeme rovno po ceste. Popri chate Dinas sa pomaly dostaneme až na vrchol stúpania, kde sa oplatí postáť. Pri pohľade späť totiž máme pod sebou kolpašské jazerá. Cesta nás ďalej vedie vľavo okolo vrchu Anderloch. Po dlhšom klesaní prechádzame okolo prameňa kvalitnej pitnej vody. Trasa ďalej vedie miernym terénom, ale o chvíľu nás za nevelkou lesníckou chatou čaká predposledné stúpanie. Po jeho prekonaní, asi sto metrov v smere našej jazdy, križuje cestu náučný chodník Kysihýbeľ. Na pravej strane, asi 150 m od našej trasy, je technická pamiatka, podzemný andezitový lom. Z neho pochádza červený kameň, z ktorého sú postavené mnohé budovy v Banskej Štiavnici. Vrátime sa na cestu a dlhým klesaním zídeme do Kysihýbľa. Tu na konci 19. storočia vybudovali rybníky, v ktorých študenti akadémie overovali možnosti chovu rýb v okolitých

HLADINA KOLPAŠSKEJ VODNEJ NÁDRŽE SVIETI VO VENCÍ OKOLITEJ ZELENE

vodných nádržiach – tajchoch. Pri horárni odbočíme doľava a vrátime sa na cestu, ktorou sme šli do Banského Studenca. Kruh sa uzavrel, a tak sa po vlastných stopách, príjemne unavení, vraciame do Banskej Štiavnice.

SITNIANSKY CYKLISTICKÝ OKRUH

Trasa meria asi 50 km, vedie po asfaltových cestách s menšou premávkou, je vhodná pre všetky typy bicyklov a mierne trénovaný cyklista ju absolvuje za 3,5 – 4 hodiny.

Je to typická cykloturistická trasa, ktorá každoročne na jar preverí kondíciu štiavnických cyklistov zlenivených zimnou záťažou. Štartujeme v Banskej Štiavnici, vydáme sa štátnou cestou smerom na Levice. Na sedle Peciny nad Veľkou vindšachtskou vodnou nádržou odbočíme na Počúvadlo. Po chvíli prídeme k Počúvadlianskemu jazeru, kde je asi najväčšie turistické stredisko tohto regiónu. Trasa pokračuje dedinami Počúvadlo, Baďan, Klastava a Beluj, Sitno obchádza teda od juhu. Tieto dedinky vznikli už v 13. storočí v rámci kolonizácie územia pod Sitnom. Zachovaná ľudová architektúra a pokojný, v letných popoludniach až ospalivý spôsob života ich obyvateľov, pôsobia ako balzam na dušu dnešného uponáhľaného človeka. Z Beluja pokračujeme do Prenčova a pripájame sa na cestu do Banskej Štiavnice. Asi tri kilometre za Prenčovom môžeme zastaviť pri Samaritánke, prameni výbornej pitnej vody. Občerstvení mieme stúpame širokou dolinou a o chvíľu nás privíta Svätý Anton. Pokojne si môžeme dožičiť prehliadku tamojšieho kaštieľa (pozri v časti 7 rád), lebo cieľ našej cesty, Banská Štiavnica, je už nadohľad.

BANÍCKYMI CESTIČKAMI DO HODRUŠE

Zaujímavá cesta krajinou poznačenou zašlou banskou slávou. Trvanie asi 4,5 hod. Prípadné sfáranie do bane Všešsvätých si treba vopred objednať – informujte sa v Banskej Štiavnici!

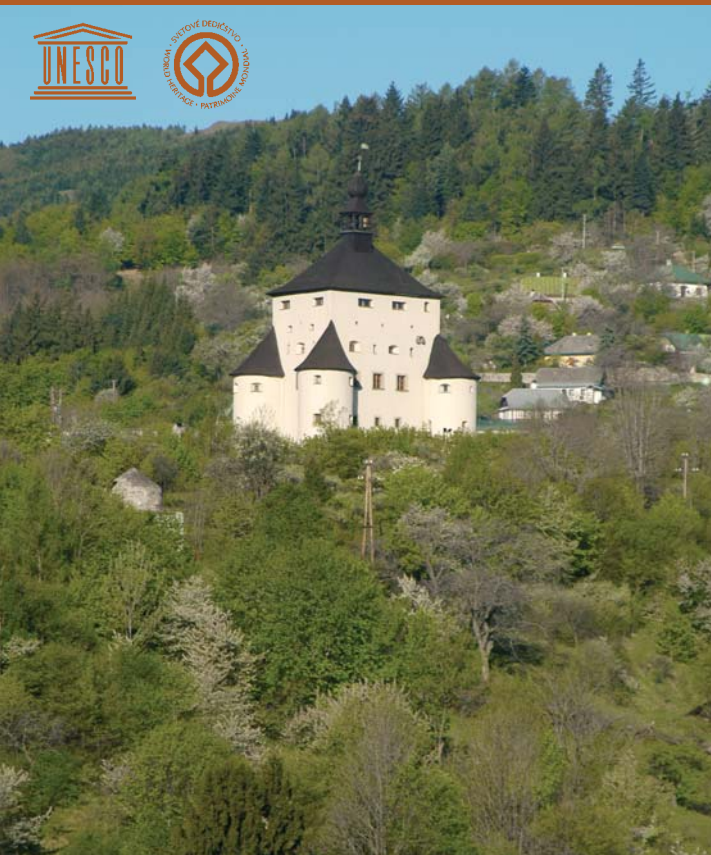
Aj na túto túru sa vydáme zo sedla Červená studňa (prístup na sedlo je v opise hrebeňovej túry). Najskôr ideme po štátnej ceste smerom na Žarnovicu, sledujeme modrú značku známu ako chodník Andreja Kmeťa. Asi po 700 metroch odbočíme vpravo na kamenistú cestu a prechádzame lokalitou Teplý potok, kde sú pochovaní rumunskí vojaci padlí v bojoch na konci druhej svetovej vojny. Modrá značka nás vedie bočným hrebeňom Štiavnických vrchov, ktorý oddeľuje Vyhniansku a Hodrušskú dolinu. Obidve boli v minulosti oblasťou intenzívnej banskej činnosti, čo nám potvrdzujú mnohé jej pozostatky. Asi po dvoch kilometroch prechádzame okolo samoty Hadová a pokračujeme k samote Rumplovská. Pri kríži, asi na polovici cesty medzi samotami, sa dá odbočiť doľava do doliny a približne po 500 metroch sa ocitneme pred výrazným skalným bralom Rabenstein. Sú z neho nádherné výhľady na Hodrušskú dolinu a v okolí brala sa zachovali pozostatky najstaršej banskej činnosti v tejto doline – ručne razené šachty a rozsiahle pingové pole (pingy sú jamy, pozostatky povrchovej plytkej ťažby).

Vrátime sa na modrú značku a od samoty Rumplovská pokračujeme až po kaplnku na vrchu Kerling. Na tomto mieste stála stará banícka osada Karlík (Kerling). Rozlúčime sa s modrou značkou a ďalej budeme sledovať zelenú. Blížime sa k Hodruši, krajina okolo nás čoraz väčšími pripomína slávnu banskú minulosť. Ideme Jelšovskou dolinou a prechádzame okolo banského závodu, ktorý je dnes už jedinou činnou baňou v tomto regióne. Spracúvajú sa tu zlatonosné rudy z bane Rozália nad Hodrušou.

Najatraktívnejšou turistickou ponukou Hodruše je možnosť sfárať do bane Všešsvätých. Leží v hornej časti obce, asi tri kilometre od vyústenia zelenej značky. Návštevu bane si však treba vopred objednať. Nuž a nezabudnime, ak je na to vhodné počasie, spláchnuť zo seba únavu z cesty vo vode Hodrušskej vodnej nádrže. Do Banskej Štiavnice sa môžeme vrátiť po žltej značke okolo jazera späť na Červenú studňu, ale ak nám už sily nestačia, radšej sa vrátime do obce a počkáme si na autobus (jeho cestovný poriadok si zistíme samozrejme už pre výletom).

LEGENDA K MAPE

1	Starý zámok	13	Pišlov dom
2	Nový zámok	14	Budovy Banskej a lesníckej akadémie
3	Kostol sv. Kataríny	15	Evanjelický cintorín
4	Kostol Nanebovzatia Panny Márie (farský kostol)	16	Cintorín za Piargskou bránou (tzv. panský)
5	Kostol Panny Márie Snežnej (Frauenberský)	17	Lazaretský cintorín
6	Komorský dvor (Kammerhof)	18	Frauenberský cintorín
7	Klopačka	19	Oberaignerov dom
8	Súsošie sv. Trojice (morový stĺp)	20	Budova bývalého evanjelického lýcea
9	Evanjelický kostol	21	Mikovániho dom
10	Hellenbachov dom (Berggericht)	22	Staré mesto (povrchové dobývky a vykopávky)
11	Bošániho dom (Galéria Jozefa Kollára)	23	Budova starej pošty (Hellow dom)
12	Rubigallovský dom	24	Piargska brána

Banská Štiavnica a technické pamiatky v jej okolí boli v roku 1993 zaradené na Zoznam svetového dedičstva UNESCO vďaka tomu, že:

- predstavuje výnimočný príklad krajiny, ktorý ilustruje signifikantný úsek ľudskej histórie;
- predstavuje výnimočný príklad tradičného osídlenia alebo využitia krajiny, ktoré reprezentuje kultúru, osobitne ak sa stalo vplyvom nezvratných zmien ľahko zraniteľné.

